

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Гуманітарно-педагогічний факультет

ПОГОДЖЕНО

Декан гуманітарно-
педагогічного факультету,
кандидат філософ. наук, доцент

_____ Савицька І.М.

« ____ » _____ 2024 р.

**ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО
ЗАХИСТУ**

Завідувач кафедри соціальної
роботи та реабілітації,

доктор педагогічних наук,
професор

_____ Сопівник І.В.

« ____ » _____ 2024 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З
ДІТЬМИ СИРОТАМИ В УМОВАХ ВІЙНИ**

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Освітня програма «Соціальна робота»

Орієнтація освітньої програми: освітньо-професійна

Гарант освітньої програми: док. пед. наук, професор Сопівник І. В.

Керівник магістерської роботи

к. пед. наук, доцент _____ Бондаренко Н.О

(підпис)

Виконав _____ Шарфун А.

(підпис)

КИЇВ-2024

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРА

Шарфуна Андрія

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи		<i>виконано</i>
2.	Бібліографічний пошук		<i>виконано</i>
3.	Розробка основних положень роботи		<i>виконано</i>
4.	I розділ		<i>виконано</i>
5.	II розділ		<i>виконано</i>
6.	III розділ		<i>виконано</i>
7.	Систематизація висновків		<i>виконано</i>

Студент _____

Керівник роботи _____

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ДІТИ-СИРОТИ»

1.1. Наукові підходи до визначення сутності поняття «діти-сироти»

1.2. Сирітство в Україні як соціальне явище та його поширеність у сучасному суспільстві

1.3. Характеристика психолого-педагогічних особливостей дітей-сиріт.

Висновки до першого розділу

РОЗДІЛ II. ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ СИРОТАМИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

2.1. Нормативно-правові аспекти діяльності соціального педагога з дітьми-сиротами

2.2. Форми та методи соціально-педагогічної діяльності з дітьми-сиротами

Висновки до другого розділу

РОЗДІЛ III. АНАЛІЗ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРИТ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

3.1. Організація та результати дослідження соціалізації дітей-сиріт у закладах освіти

3.2. Якісний та кількісний аналіз результатів дослідження

3.3. Розробка програми соціалізації дітей-сиріт на базі спеціалізованої школи № 76 з поглибленим вивченням української мови та літератури ім. Олесея Гончара м. Києва

Висновки до третього розділу

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сирітство, а точніше його поширення на території України, має вкрай негативний вплив, оскільки це явище сприяє виникненню інших соціальних проблем. Наприклад, збільшується рівень безробіття, бідності, алкоголізму, наркоманії, а також спостерігається втрата моральних цінностей серед різних соціальних груп. Проте головною проблемою, що виникає через це, є руйнування інституту сім'ї як важливої суспільної цінності. Все це підкреслює необхідність розвитку та популяризації прийомних сімей, а також забезпечення їх систематичної соціально-виховної роботи з дітьми-сиротами, особливо молодшого шкільного віку, для формування їхньої особистості.

Сьогодні повномасштабне вторгнення країни агресора в Україну стало серйозним випробуванням для соціальної сфери, оскільки значно збільшилася кількість дітей, які осиротіли або залишилися без батьківського піклування. В умовах воєнного стану в Україні пріоритетними стали питання соціально-правового захисту дітей, зокрема тих, хто залишився без піклування батьків. Соціальна сфера потребує нових підходів для забезпечення всебічного розвитку дітей відповідно до їх потреб, адже вони є основою майбутнього країни. Економічні, соціальні та політичні кризи вплинули на всі сфери життя, але найбільше – на дітей, які є отримувачами соціальних послуг. Зараз надзвичайно важливо зосередитися на соціальній підтримці дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з урахуванням їхніх особливих потреб. У зв'язку з введенням воєнного стану важливим стало вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення соціально-правового захисту прав дітей, зокрема у роботі з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.

Український уряд запровадив низку заходів для розв'язання проблеми дітей, які втратили батьківське піклування. Зокрема, створено єдину базу даних, що містить інформацію про таких дітей, а також розроблено й впроваджено нові методики соціальної роботи з ними в умовах війни. Проте для повноцінного

вирішення цієї проблеми потрібні додаткові зусилля з боку держави, громадських організацій та волонтерів.

Об'єктом дослідження є категорія дітей-сиріт.

Предметом дослідження було визначено особливості соціальної роботи з дітьми-сиротами в умовах війни в Україні.

Мета дослідження полягає у розробці програми соціалізації дітей-сиріт в закладах освіти при здійсненні соціально-педагогічної діяльності для визначення напрямів оптимізації їх розвитку в умовах війни в Україні.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі завдання:

1. дослідити теоретико-методичні засади визначення сутності поняття «діти-сироти»;
2. проаналізувати технології соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в умовах війни в Україні;
3. розробити програму соціалізації дітей-сиріт в українських закладах освіти в умовах війни.

Методи дослідження:

1. теоретичні (аналіз наукових джерел, систематизація, порівняння та зіставлення різних поглядів для визначення категорій дослідження);
2. емпіричні (спостереження, опитування, бесіди);
3. елементарні методи математичної статистики для кількісного та якісного аналізу зібраних даних.

Гіпотеза. Впровадження сучасних підходів у систему соціальної роботи, включаючи стратегію деінституціалізації дитячих будинків та інтернатних форм освіти під час війни в Україні сприятиме поліпшенню якості життя підопічних, підтримуючи їхній психосоціальний розвиток та інтеграцію в суспільство.

Структура роботи: магістерська кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних розділів та списку використаних джерел

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ДІТИ-СИРОТИ»

1.1. Наукові підходи до визначення сутності «діти-сироти»

Для будь-якого суспільства характерно, що зі зниженням рівня загальнолюдських і духовних цінностей збільшується кількість дітей, позбавлених батьківського піклування, що свідчить про розвиток явища сирітства. Сирітство як соціальне явище притаманне кожному суспільству, навіть найбільш гуманному, заможному та цивілізованому. Це явище залишається болючою проблемою, до якої не можна звикнути. Зростання кількості соціальних сиріт, їх адаптація та виховання – це актуальні питання для сучасного суспільства.

Сирітство, як соціальне явище, властиве будь-якому суспільству і пов'язане з тим, що діти зростають в умовах, де їх особистість формується поза родиною та без щоденного сімейного виховання. В Україні проблема сирітства має глибоке коріння. За словами Яремчука, питання сирітства – це проблема національного масштабу, адже в Україні налічується близько 70 000 дітей-сиріт.

За останнє століття Україна переживає третю велику хвилю сирітства: перша хвиля - Перша світова війна та революція 1917 року, друга хвиля - Друга світова війна, а також наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, і наше сьогоднішнє – вторгнення російських військ на українські землі з 2014 року і до теперішнього часу. Сьогодні організація допомоги дітям-сиротам є одним із найважливіших завдань соціальної політики держави.

Проблема сирітства є міжгалузеву і стосується не тільки державного управління, але й перетинається з такими науками, як педагогіка, психологія та соціологія (Чорнописька, 2015, с.85). Поняття «сирітство» є багатограним. Згідно з тлумачним словником, сирота – це особа, яка втратила одного або обох батьків. Сирітство в такому розумінні є станом самотності (Ожегов, 1995).

Якщо розглядати сирітство з педагогічної точки зору, його можна визначити як негативне соціальне явище, що відображає спосіб життя дітей, які не виховуються батьками. На думку Л. Я. Оліференко, діти-сироти – це особлива соціально-демографічна група, до якої належать діти з народження до повноліття, які залишилися без батьківського піклування через соціально-економічні або морально-етичні причини (Оліференко, 2012, с.340).

У Законі України визначено таке тлумачення: «дитина-сирота – це дитина, в якій померли або загинули батьки». Незважаючи на велику кількість досліджень з цієї теми, серед науковців немає єдності щодо соціальних витоків сирітства, а також факторів і умов, які сприяють його виникненню та розвитку. В залежності від наукової галузі чи школи, різні дослідники акцентують увагу на економічних або правових аспектах аналізу соціального сирітства, і відповідно до цього роблять висновки про причини його появи, чинники та умови, що сприяють його розвитку. Однак, через складність та гостроту проблеми, сирітство потребує комплексного наукового підходу для вивчення.

На сьогодні сирітство залишається гострою і нагальною проблемою в Україні. Для багатьох дітей цієї категорії «домом» є спеціалізовані заклади (інтернати, дитячі будинки, будинки дитини, соціальні притулки, соціально-реабілітаційні центри), які строго регламентують розпорядок дня, діяльність і обмежують контакти з оточенням. Виховання поза сім'єю призводить до серйозних наслідків, які впливають на особистісні, психічні та соціальні якості дитини, що часто робить їх недостатньо підготовленими до життя в суспільстві.

Дослідження, проведені в різних країнах світу, показують, що розвиток дитини за межами родини йде особливим шляхом, формуючи унікальні риси характеру та поведінки, які складно однозначно оцінити як позитивні чи негативні.

Сирітство існувало з найдавніших часів і є невід'ємною частиною цивілізації. Війни, стихійні лиха, епідемії та інші фактори завжди призводили до втрати батьків, залишаючи дітей сиротами.

Дослідники виділяють два основних типи сирітства:

1. *Повне сирітство*. Це коли діти стають сиротами внаслідок смерті або втрати батьків.
2. *Соціальне сирітство*. У цьому випадку батьки дітей залишаються живими, але не виконують своїх обов'язків. Такі діти належать до основної групи неблагополучних дітей.

Таким чином, соціальні сироти – це діти, які мають біологічних батьків, але ті не забезпечують належної турботи та виховання. Як зазначає Є.М. Рибінський, соціальне сирітство – це «усунення або невиконання багатьма батьками своїх обов'язків» (Рыбинский, 2004, с.23).

Соціальні сироти часто виростають у неблагополучних сім'ях, де умови не підходять для повноцінного виховання. Однак діти, незважаючи на це, часто прагнуть до своїх батьків, намагаючись виправдати їх асоціальну поведінку, що може призвести до формування помилкових уявлень про людей та оточення, ізоляції й відчуженості.

Основною причиною соціального сирітства є зміна ціннісних орієнтацій у суспільстві. Сучасні пари все більше прагнуть до самореалізації та розвитку поза сім'єю, що часто призводить до невідповідності традиційних гендерних ролей. Криза систем освіти, організації сімейного відпочинку та дитячого дозвілля також є важливими чинниками дитячого неблагополуччя. Особливу увагу приділяють концепціям сімейної кризи, яка є основним «постачальником» соціальних сиріт. Різні наукові школи виділяють кілька типів неблагополучних сімей: маргінальні, кризові, соціально-дезадаптовані, неповні, асоціальні тощо.

Основні чинники зростання кількості соціальних сиріт включають:

- матеріальні та житлові труднощі;
- сімейне неблагополуччя;
- соціальне неблагополуччя, яке проявляється в розпаді родинних зв'язків, зниженні рівня життя та слабкому вихованні дітей;
- деградація інститутів материнства й батьківства;
- моральна деградація одного або обох батьків (алкоголізм, наркоманія);

- брак соціальної відповідальності в суспільстві;
- відсутність державної підтримки для сімей у кризових ситуаціях.

Не завжди дитяче неблагополуччя пов'язане з матеріальними труднощами. Навіть у сім'ях з достатнім соціально-економічним статусом можуть виникати проблеми з вихованням, що призводить до емоційного позбавлення та напружених стосунків між дитиною та оточенням.

Неблагополуччя дітей, як тих, що живуть у сім'ї, так і тих, що втратили з нею зв'язок, пов'язане з порушенням процесу соціалізації. Сім'ї не завжди виконують свої функції щодо дітей, що призводить до втрати значущості батьків як агентів первинної соціалізації та негативно впливає на їх інтеграцію в суспільство.

Феномен соціального сирітства виникає внаслідок двох основних чинників: кризи сім'ї та соціально-економічної нестабільності в суспільстві. Ці фактори включають:

- соціальну дезорганізацію сімей;
- матеріальні та житлові проблеми батьків;
- погані стосунки між батьками;
- моральну деградацію та алкоголізм, наркоманію, які призводять до відмови від виконання батьківських обов'язків.

Актуалізація питання факторів, що впливають на масштаб сирітства в сучасному українському контексті, є надзвичайно важливою. Згідно з рівневим підходом, можна виділити та проаналізувати такі рівні:

- **Індивідуальний рівень.** Цей рівень охоплює фактори, пов'язані з девіантною поведінкою батьків, такі як алкоголізм, наркоманія та прояви насильства.

- **Ціннісний рівень.** Цей рівень стосується трансформації ціннісних орієнтацій у суспільстві. Сюди відносяться такі фактори, як "рання вагітність" та "народження дітей поза шлюбом".

- **Інституційний рівень.** Цей рівень визначається недостатньо ефективним функціонуванням інститутів сім'ї, виховання та освіти, що може

проявлятися у відсутності чіткої структури ролей, розриві сімейної єдності та нерозвиненості сфери дозвілля.

Глибинні процеси, що призводять до соціального сирітства, можна вивчати в рамках теорії соціального виключення (ексклюзії). Питання соціальної ексклюзії дітей-сиріт у контексті їхньої соціалізації розглядалося в працях таких зарубіжних авторів, як Е. Гідденс, Т. Парсонс, Дж. Мід, Ч. Кулі, А. Маслоу, К. Роджерс, Н. Смелзер, П. Бергер, Т. Лукман та інших. Вважається, що неуспішна соціалізація, особливо на ранніх етапах, є однією з основних причин соціальної ексклюзії. Це можна пояснити адаптивною природою процесу соціалізації, де одна зі сторін – засвоєння соціального досвіду – показує, як середовище впливає на особу, тоді як інша сторона відображає вплив особи на середовище через стосунки, діяльність і спілкування. Ці явища, формуючи особистість у динамічному соціальному контексті, фіксують не тільки пасивне прийняття досвіду, але й активність індивіда в його трансформації та мобілізацію на побудову стратегій організації і самоорганізації в рамках соціальної структури.

Чинники та умови, що впливають на успіх або невдачу соціалізації на особистісному рівні, заслуговують на особливу увагу при розробці методів дослідження соціальної ексклюзії дітей-сиріт. Оцінка стану соціалізації на рівні індивіда та соціальних груп є досить складною як теоретично, так і емпірично. Це зумовлено кількома факторами.

По-перше, відсутні критерії соціалізованості особи, а саме – кількісні параметри, які могли б вимірювати цей процес. Соціалізація є глибоко індивідуальним процесом, який триває протягом усього життя людини і залежить від численних об'єктивних та суб'єктивних передумов.

По-друге, оцінка ефективності соціальних механізмів у суспільстві ускладнена через їхню різноманітність та стан, у якому вони перебувають.

По-третє, процес соціалізації постійно змінюється.

По-четверте, процес інтеграції особи має характерні риси, притаманні представникам певних соціальних груп, так само як і інші соціальні

характеристики, які можуть бути малозначними або навіть непомітними на індивідуальному рівні.

В Україні кількість соціальних сиріт значно перевищує число біологічних сиріт (Терновець, 2012, с.63). Згідно з даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, частка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, становить лише 8-10% від загальної кількості дітей-сиріт. Ця ситуація викликає занепокоєння серед соціальних працівників, вчених та суспільства, оскільки свідчить про неспроможність десятків тисяч сімей піклуватися та виховувати своїх дітей. Як правило, батьків позбавляють прав виховувати дітей через їх психологічну, соціальну чи фізичну нездатність виконувати батьківські обов'язки, що є рішенням державних органів опіки та піклування. Особи, які ведуть соціально небезпечний (девіантний) спосіб життя, зокрема зловживають алкоголем або наркотиками, зазвичай не можуть створити дитині необхідні умови для виховання та розвитку, що стає підставою для позбавлення їх батьківських прав. Якщо подальше спільне проживання з такими батьками загрожує життю та здоров'ю дитини, то такий крок є вимушеним. Подальша опіка та виховання таких дітей покладається на державу.

Закон України «Про охорону дитинства» надає юридичне визначення категорій «діти-сироти» та «діти, позбавлені батьківського піклування». Що стосується дітей, які не виховуються батьками, то це діти, батьки яких:

1. позбавлені батьківських прав;
2. не позбавлені батьківських прав, проте дітей у них відібрано;
3. визнані безвісти відсутніми;
4. визнані неієздатними;
5. оголошені померлими;
6. знаходяться в місцях позбавлення волі;
7. на час слідства перебувають під вартою;
8. розшукуються органами внутрішніх справ через ухилення від сплати аліментів;

9. перебувають у невідомому місці (відомості про їхнє місцезнаходження відсутні);

10. не мають можливості виконувати батьківські обов'язки через тривалу хворобу;

11. батьки яких невідомі.

До причин сирітства відносять:

1. погіршення матеріального становища населення;
2. соціально-економічне розшарування суспільства;
3. міжнаціональні конфлікти;
4. поява біженців;
5. урбанізація.

На жаль, всі зазначені фактори є характерними для багатьох країн світу. Вони негативно впливають на сім'ю, в результаті чого зростає кількість неповних сімей, знижується рівень народжуваності, а також з'являються діти-біженці, діти, які залишилися без даху над головою, і діти-ізгої.

Таким чином, сирітство як соціальне явище притаманне будь-якому суспільству, навіть найбільш гуманному, багатому та цивілізованому. До цього явища не можна звикати. Зростання кількості соціально осиротілих дітей, їх влаштування та подальше виховання є актуальною проблемою сучасного суспільства.

1.2. Сирітство в Україні як соціальне явище та його поширеність у сучасному суспільстві

Сьогодні в українському суспільстві існує безліч соціальних проблем, і сирітство є однією з них. Станом на кінець 2023 року в Україні налічувалося 45 936 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. З них 7415 були зареєстровані у 2023 році.

Для кращого усвідомлення масштабів даної проблеми, наведемо деякі статистичні данні (див. табл. 1.1. та табл. 1.2.)

Таблиця 1.1.

Кількість дітей-сиріт за останні три роки

Рік	Кількість дітей-сиріт, осіб
2021	48089
2022	42611
2023	45936

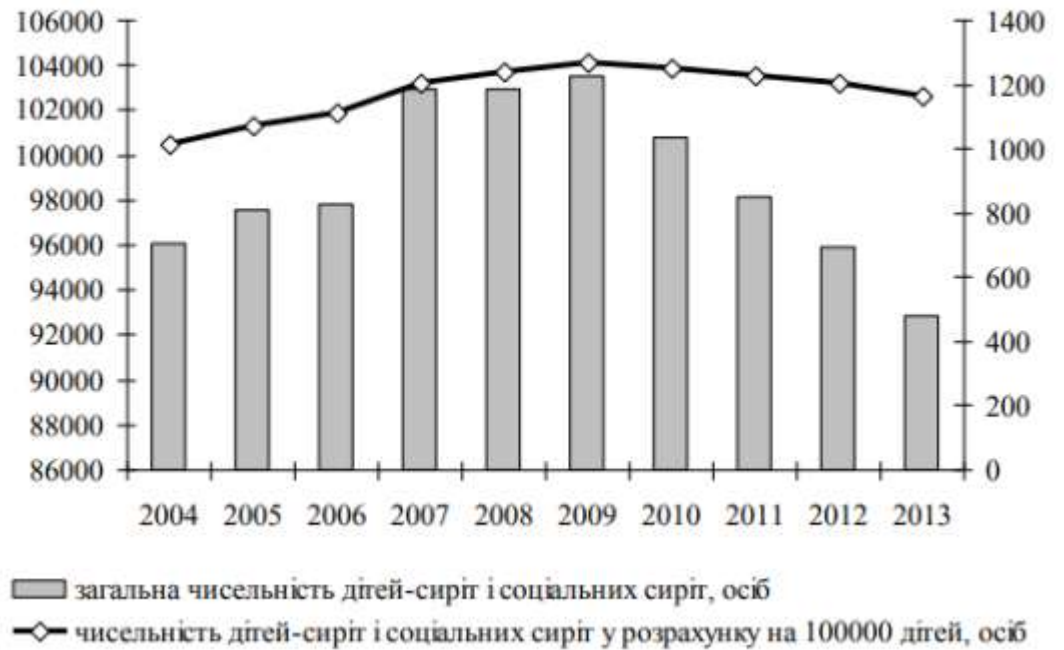
Таблиця 1.2.

Кількісний показник що року

Рік	Загальна к-ть осіб
2021	7096
2022	6433
2023	7415

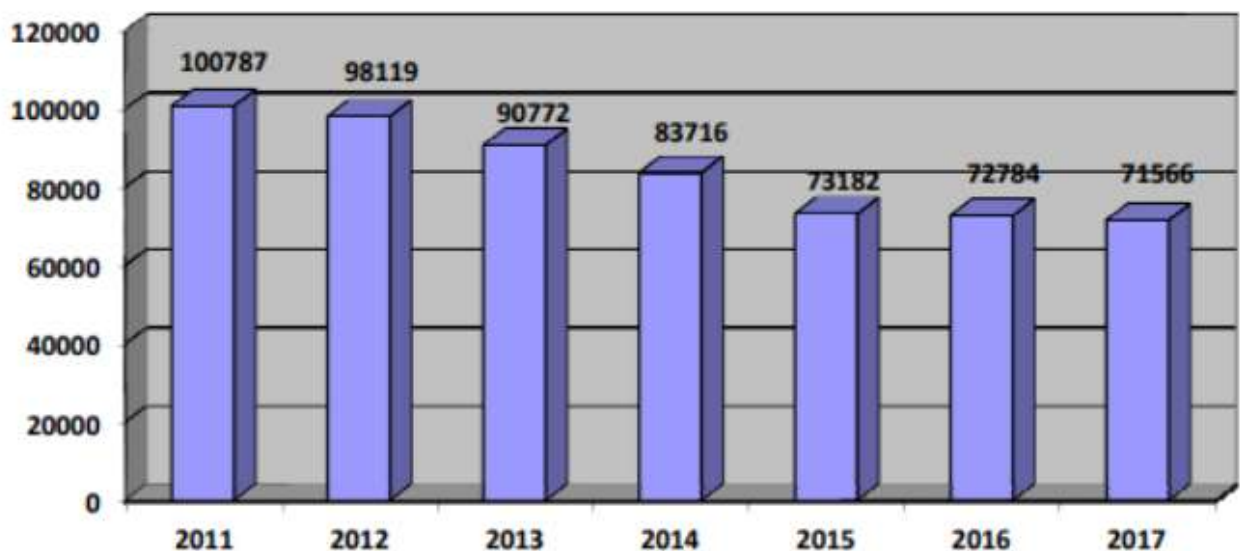
Як бачимо з даних табл.2, лише за минулий рік осиротіли 7415 дітей. І, на превеликий жаль, ці цифри все більше зростають кожного дня.

У науковій статті Л.І. Слюсар «Сучасний стан проблеми соціального сирітства в Україні та шляхи її вирішення» наведено статистичні дані щодо кількості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні за період 2004-2013 років (мал. 1.1).

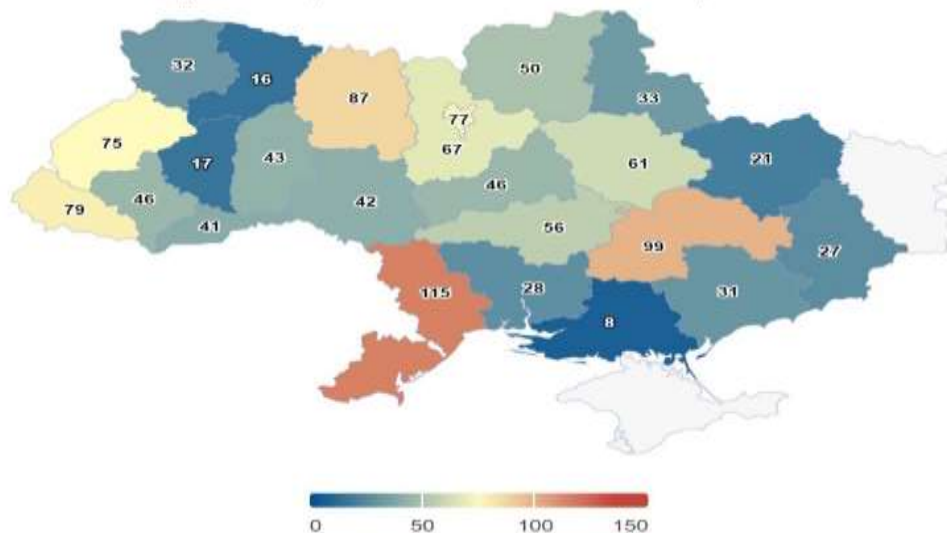
Мал. 1.1. Абсолютна та відносна кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні за 2004-2013 роки (станом на 1 січня) (Слюсар, 2014, с. 470).

В іншій науковій праці, автором якої є О.С. Прокопенко, надано статистичні дані щодо кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за період 2010–2016 років (Прокопенко, 2018, с. 10).

Мал.1.2. Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у період 2010–2016 років.

Станом на 31 грудня 2018 року в Україні на обліку перебувало 70 491 дитина-сирота та дитина, позбавлена батьківського піклування. З них 22 126 — це діти-сироти, а 48 365 — діти, позбавлені батьківського піклування. У сімейних формах виховання перебувало 64 709 дітей (опіка — 50 766, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу — 13 943). Статистика за віковими категоріями дітей-сиріт не ведеться.

Мал. 1.3. Кількість усиновлень у регіонах під час повномасштабної війни

З початку повномасштабної війни в Україні було усиновлено близько 1,2 тисячі дітей (див. мал. 1.3.). Це суттєво менше, ніж у довоєнні роки, коли в аналогічні періоди усиновлювалося близько 700-900 дітей [39].

В Україні понад 66 тисяч дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, з яких понад 22 тисячі є сиротами. Зростання кількості усиновлень можна пояснити кількома факторами, зокрема збільшенням гуманітарної допомоги з-за кордону, що включає підтримку дітям-сиротам, а також підвищенням уваги до проблеми дітей-сиріт в українському суспільстві [30].

Кількість українських сімей, які бажають усиновити дитину, також зростає. Наприкінці другого кварталу 2023 року на обліку кандидатів в усиновлювачі перебувало 1656 сімей, що на 50% більше, ніж за аналогічний

період 2022 року. У 2020 і 2021 роках кандидатами в усиновлювачі були 1100 та 1095 сімей відповідно.

Крім усиновлень, за даними Національної соціальної служби України, у 2022 році в Україні під опіку було взято 6,5 тисяч дітей, а за перший квартал 2023 року – 1,7 тисячі дітей【21】.

Проте, незважаючи на це зростання, кількість усиновлень все ще недостатня для того, щоб забезпечити всіх дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, люблячими сім'ями. Для вирішення цієї проблеми необхідно впроваджувати додаткові заходи, зокрема поліпшувати умови життя дітей у дитячих будинках і інтернатах, а також створювати сприятливі умови для ефективнішого усиновлення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Унаслідок війни в Україні багато дітей залишилися без батьків. Уряд ухвалив рішення про спрощення процедури усиновлення та передачі дітей під опіку, щоб допомогти їм знайти нове сімейне середовище.

Отже, кількість дітей, які залишилися без піклування батьків, є значною. Визначити всі причини сирітства складно, оскільки ця проблема є міждисциплінарною та досліджується представниками різних галузей (медики, психологи, соціологи, педагоги тощо).

Проте можна виокремити три основні причини сирітства:

1. Добровільна відмова батьків (зазвичай матері) від дитини, що є правовим актом, який дозволяє батькам повернути дитину протягом трьох місяців після відмови.
2. Примусове вилучення дитини з неблагополучної родини, коли батьків позбавляють батьківських прав через загрозу дитині, наприклад через зловживання алкоголем, наркотиками або недієздатність батьків.
3. Смерть батьків унаслідок стихійних лих, воєнних дій тощо.

Особливу актуальність у сучасних умовах мають причини соціального сирітства, методи вирішення цієї проблеми, дослідження аспектів соціальної

адаптації, соціального захисту та підтримки дітей-сиріт, а також питання соціальних перспектив цієї групи.

Причини соціального сирітства є різноманітними. Їхнє теоретичне пояснення ґрунтується на різних теоріях девіації, оскільки батьки, які відмовляються виховувати своїх дітей, вважаються девіантними. Діти, що виростають у стані депривації, зазвичай стають соціально дезадаптованими, що призводить до різних поведінкових відхилень.

Дослідження впливу депривації на розвиток дітей розпочалися у другій половині ХХ століття. Перші теоретичні обґрунтування негативних наслідків порушених стосунків з матір'ю були запропоновані в теорії об'єктних відносин (Р. Фейербейн, Д. Віннікот, М. Клайн, М. Балінт). Сучасні послідовники, такі як М. Малер і О. Кернберг, відійшли від класичних принципів психоаналізу, стверджуючи, що для нормального психічного розвитку дитини важливі не інстинкти, а задовільні стосунки з близьким оточенням.

Дж. Боулбі та М. Ейсворт, автори теорії прихильності, розглядали потребу у прихильності як вроджену біологічну потребу. Центральним поняттям цієї теорії є "робоча модель", яка визначає взаємодію дитини зі світом. Ця модель включає уявлення про себе та близьку людину (Я-Інший), і те, як дитина сприймає себе, залежить від того, як її сприймає об'єкт прихильності. Схеми поведінки, отримані в дитинстві, часто повторюються в подальшому житті та пояснюють труднощі адаптації дитини в прийомній сім'ї.

Якщо теорія прихильності була сформована на основі психоаналітичного підходу, то теорія депривації розвивалася під впливом когнітивно-біхевіоральної психології. Обмежений і одноманітний зворотний зв'язок сприяє формуванню пасивності, оскільки створює уявлення про світ як неконтрольований, а про себе – як про людину, що не може впливати на своє життя.

М. Нікандров зазначив, що «головною причиною соціального сирітства є втрата загальної мети та ціннісний вакуум». О. Дубініна та Л. Сатарова вказували на ряд ситуацій, за яких діти залишаються без піклування батьків:

- відсутність батьків або позбавлення їх батьківських прав;

- обмеження батьківських прав;
- визнання батьків безвісно відсутніми або недієздатними;
- оголошення батьків померлими;
- перебування батьків у місцях позбавлення волі;
- ухилення від виховання дітей;
- відмова батьків забрати дитину з установ соціального захисту.

Сім'я є основним середовищем соціалізації, як зазначав засновник соціології О. Конт. Він вважав, що успішна соціалізація дитини, включно з дітьми-сиротами, відбувається в сім'ї або її заміниках. Основна функція сім'ї, за Контом, полягає у вихованні молодого покоління для забезпечення майбутнього суспільства.

У сім'ї людина вчиться жити не лише для себе, але й для інших, долаючи свій природний егоїзм. Як стверджував О. Конт, саме в сім'ї індивід засвоює свої соціальні якості. Цей соціальний інститут, будучи найстабільнішим елементом суспільства, виконує ключові функції: зберігає культурну спадщину, сприяє соціалізації, узгоджує прагнення різних поколінь, та підтримує рівновагу між традиціями та новаторством.

За трактуванням Герберта Спенсера, англійського філософа і соціолога, соціальні інститути сприяють перетворенню асоціальної за природою людини на соціальну істоту, здатну до спільної діяльності. Соціалізація пов'язана з інститутами, такими як домашні, обрядові, професійні, промислові, політичні та церковні, які формують систему самоорганізації суспільства. Серед «домашніх» інститутів найважливішими є сім'я та шлюб, що демонструють залученість людини до життя, заснованого на міжособистісних відносинах.

Дитинство – це час формування соціальної істоти, коли дитина розвиває якості, необхідні для життя в суспільстві. Виховання має перетворити егоїстичну та асоціальну дитину на особистість, здатну до морального та соціального життя. Роль сім'ї у цьому процесі важко переоцінити, оскільки вона виступає соціально-інтегруючим фактором, що захищає індивіда від почуття соціальної ізоляції.

Сім'я – одна з соціальних груп, участь у якій визначає рівень соціальної інтеграції та успіх соціалізації людини.

Соціолог Е. Дюркгейм наводить аргумент, що схильність до самогубства обернено пропорційна рівню інтеграції соціальних груп, до яких належить індивід, і на перше місце серед таких груп він ставить саме сім'ю. Також сім'я є соціально-детермінуючим інститутом, важливим для соціалізації дітей та інтеграції особистості в суспільство.

Адаптація дитини до суспільства відбувається через засвоєння культурних символів та норм, що сприяє її інтеграції в соціальне середовище. Сім'я виступає основним інститутом соціалізації, передаючи соціальний досвід і допомагаючи дитині адаптуватися та інтегруватися в суспільство.

Таким чином, узагальнюючи дослідження феномена сім'ї, можна зробити висновок, що саме сім'я залишається базовим елементом у сучасній соціології.

Отже, у процесі набуття дитиною навичок, необхідних для повноцінного життя в суспільстві, важливу роль відіграють різні соціальні інститути, зокрема сім'я. Вона створює соціальне середовище, де дитина отримує певний соціальний статус і роль, автоматично стаючи членом тієї чи іншої соціальної групи.

У процесі соціалізації дитина засвоює соціальні якості, цінності, знання та вміння, характерні для цієї групи. Це дозволяє їй виконувати соціальні ролі, відповідні її статусу. Таким чином, соціалізація дитини значною мірою визначається вихованням у тій соціальній групі, до якої належить її сім'я.

Сім'я відіграє ключову роль у формуванні соціальних та культурних норм, моделей поведінки, а також у розподілі прав і обов'язків. Діти-сироти, втрачаючи батьківське піклування, позбавляються не лише можливості жити з батьками, а й важливого соціалізаційного середовища. Більшість сиріт в Україні виховується в інтернатах і дитячих будинках, де панує жорстка дисципліна, чітко регламентована діяльність і особлива система міжособистісних відносин.

Життя у сирітських установах є складним для дитини, адже в такому середовищі майже відсутній особистий простір. Часто цей простір обмежується фрагментом стіни над ліжком або тумбочкою з особистими речами, за якими

стежать вихователі. Постійна присутність "на публіці" і відсутність власного простору ускладнюють дитині можливість самостійно регулювати свої контакти зі світом і розвивати індивідуальність.

Перебування в дитячому будинку сприяє формуванню певної соціальної ролі вихованця, яка пригнічує прояви особистої індивідуальності. Це обмежує здатність дитини в майбутньому самостійно будувати життя на основі власних ресурсів.

Крім внутрішніх труднощів, існують і зовнішні проблеми соціалізації. Однією з найбільш серйозних є втрата "базової довіри до світу", що перешкоджає розвитку самостійності, ініціативності та соціальної компетентності.

Причини труднощів входження сиріт у соціальні відносини різні, але головними є їхнє неадекватне сприйняття вимог суспільства. Специфічні риси поведінки та розвитку, набуті в дитячих будинках, зберігаються не лише під час перебування в установах, але й у дорослому житті.

Українські вчені Н. Комарова та І. Пеша справедливо зазначають, що неуспішна соціалізація вихованців інтернатів зумовлена особливостями умов їхнього проживання, що в майбутньому призводить до певних труднощів

Мал. 1.4. Чинники, що сприяють неуспішній соціалізації вихованців інтернатних закладів.

Зрештою, більшість випускників інтернатів, отримавши свободу дій, схильні вести асоціальний спосіб життя. Дослідження Н. Комарової вказує, що «кожен п'ятий випускник інтернату стає безхатьком, кожен другий вдається до протиправних дій і стає злочинцем, а кожен сьомий робить спробу самогубства» (Комарова та Пеша, 2006, с.27). Державний механізм соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування, часто не виконує свої функції. Це є значною суспільною проблемою, що потребує вирішення.

Для подолання сирітства необхідна активна реалізація державних програм, спрямованих на сімейне виховання дітей-сиріт. В Україні до сімейних форм виховання належать: прийомні сім'ї, опіка, усиновлення та дитячі будинки сімейного типу.

Усиновлення є одним із найстаріших інститутів сімейного права. Точний момент його виникнення важко визначити. Усиновлення передбачає прийняття дитини до родини на правах сина чи доньки, яке затверджується рішенням суду. Цей процес здійснюється в інтересах дитини, щоб забезпечити їй гармонійні та стабільні умови життя. Після усиновлення дитина втрачає статус сироти і не отримує державної допомоги.

Встановлення опіки та піклування — це процес передачі дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування, до родини громадян, зазвичай родичів. Опіка покликана захищати права дитини, забезпечуючи її розвиток та виховання. Опікун призначається органами опіки і несе відповідальність за виховання дитини, а також за збереження її майна, але не має права розпоряджатися ним.

Інститут прийомної сім'ї в Україні був створений нещодавно, хоча ця форма виховання дітей-сиріт є пріоритетною і широко впровадженою в багатьох країнах, таких як США, Нідерланди та Австралія (Капська, 2011, с.54). Прийомна сім'я – це родина, яка добровільно взяла на виховання 1-4 дітей з закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Держава не лише офіційно затвердила можливість створення прийомних сімей в Україні, але й надала їм певні права та фінансові гарантії. Згідно з

Положенням про прийомну сім'ю, фінансування утримання дітей у таких сім'ях гарантується державою і здійснюється за рахунок місцевого бюджету. Щомісяця надаються кошти для прийомних дітей, які враховують природні норми забезпечення, включаючи витрати на одяг, взуття, ліки, предмети особистої гігієни, іграшки, книги, інвентар та обладнання для культурно-масових заходів, а також оплату комунальних послуг відповідно до тарифів, що діють у районі, пропорційно кількості прийомних дітей.

При цьому діти зберігають статус сироти, а отже, всі державні пільги. Прийомні батьки не усиновлюють дітей як кровних родичів, але забезпечують їм сімейне виховання.

Соціально-педагогічні умови виховання дітей у прийомних сім'ях вимагають підготовки потенційних прийомних батьків і соціальної підтримки. Обов'язковою умовою створення прийомної сім'ї є відповідна психолого-педагогічна підготовка та освіта прийомних батьків, яка готує їх до можливих труднощів адаптації дітей.

Таким чином, прийомна сім'я виконує функції, подібні до функцій біологічної сім'ї: освітню, комунікативну, регуляторну та економічну, забезпечуючи дітей-сиріт необхідними емоційними контактами і природністю процесу виховання, тим самим компенсуючи брак материнської опіки.

Дитячий будинок сімейного типу є особливою формою прийомної сім'ї. Це незалежна родина, створена на запит подружжя або особи, яка не перебуває у шлюбі, де виховуються та живуть разом 5–10 дітей-сиріт і дітей без батьків. Дитячі будинки сімейного типу дозволяють забезпечити сімейний догляд за більшою кількістю дітей у порівнянні з прийомною сім'єю.

На основі накопиченого досвіду догляду за сиротами та наукових досліджень державні органи визначили пріоритетні сімейні форми влаштування дітей-сиріт. У разі втрати батьківського піклування відповідний орган опіки та піклування вживає комплекс заходів для влаштування дитини в сім'ї громадян України через усиновлення, опіку або піклування, а також у дитячі будинки сімейного типу чи прийомні сім'ї. Якщо немає можливості влаштувати дитину в

сім'ю, вона може бути направлена до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, незалежно від форм власності та підпорядкування.

Державна політика повинна бути спрямована на влаштування дітей-сиріт у сім'ї, а також на фінансову та соціальну підтримку прийомних сімей. Держави також мають заохочувати щорічне збільшення кількості прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. Крім того, важливо активно пропагувати сімейні форми влаштування дітей-сиріт серед населення.

Отже, можна стверджувати, що проблема сирітства в Україні є дуже актуальною, а економічні, культурні та психологічні фактори, що впливають на її розвиток, є ключовими. «Для вирішення цієї соціальної проблеми необхідно покращити роботу з профілактики сирітства, перш за все, підвищивши соціальну підтримку сімей, які опинилися в складних фінансових умовах; формувати високий культурний та духовний рівень у суспільстві, акцентуючи увагу на сімейних цінностях; активно розповсюджувати серед населення інформацію про сімейні форми влаштування дітей-сиріт. Це сприятиме підтримці та розвитку сімейних форм для дітей-сиріт як основи їхньої успішної адаптації та соціалізації» (Яковлева, 2011, с. 210).

1.3. Характеристика психолого-педагогічних особливостей дітей-сиріт

Дитина-сирота перебуває в оточенні, де кожен індивід виконує безліч ролей у стосунках між людьми. Згідно з теорією функціоналізму, зокрема поглядами соціолога Толкотта Парсонса, освоєння соціальних ролей є невід'ємною частиною процесу соціалізації особистості та необхідною умовою інтеграції в суспільство (Парсонс, 1996, с. 448). Одним із головних завдань соціалізації є формування у нових членів суспільства почуття вірності цінностям системи. Людина досягає загальні цінності через взаємодію з «значущими іншими».

Експерти визначили кілька факторів, що негативно впливають на адаптацію дітей-сиріт та тих, хто залишився без батьківського піклування, у суспільстві:

- відсутність можливості вибрати професію відповідно до своїх інтересів та здібностей;
- завищена або занижена самооцінка;
- зниження критичного мислення, що призводить до нечутливості до зауважень та збільшує ризик помилкових рішень;
- нездатність моделювати поведінку в складних ситуаціях (оцінювати обставини, шукати різні рішення);
- недостатність фінансових ресурсів;
- відсутність впевненості у власних силах, постійна надія на сторонню допомогу;
- неможливість узгодити свої інтереси з інтересами групи.

Ці фактори дозволили фахівцям визначити кілька важливих напрямків роботи з дітьми-сиротами та тими, хто залишився без батьківського піклування:

- духовно-моральне виховання;
- профілактика алкогольної залежності та наркоманії;
- формування навичок здорового способу життя, залучення до фізичної активності та розвитку культурного проведення часу;
- навчання побутовим навичкам (управління бюджетом, догляд за житлом, приготування їжі тощо);
- розвиток комунікаційних навичок і доброзичливості;
- мотивація до праці;
- формування навичок самостійного вирішення життєво важливих питань.

Через недостатню кількість соціальних контактів у дітей-сиріт процес їх соціалізації ускладнений. Важливим аспектом, що забезпечує адаптацію учня в колективі, є спілкування. Ключовим етапом соціального розвитку учня є

формування його ціннісних орієнтацій, які відображають внутрішню основу його ставлення до матеріальних і духовних цінностей.

Причини труднощів у входженні учня в систему соціальних відносин різноманітні. По-перше, це пов'язано з неадекватним сприйняттям дітьми-сиротами вимог навколишнього соціуму. У них часто склалася негативна думка про різні соціальні ролі, що ускладнює їх засвоєння і вимагає індивідуального педагогічного підходу.

Діти-сироти і ті, хто залишився без батьківського піклування, повинні вміти вирішувати власні проблеми, захищати свої права та виходити зі складних життєвих ситуацій. Це можливо лише через підвищення юридичної грамотності та використання соціальної, психологічної та дружньої підтримки людей, які можуть надати компетентну допомогу, зокрема соціального педагога.

У дітей, які проживають в інтернатах, спостерігається не лише затримка розвитку або недорозвинення особистісних якостей, а й формування принципово інших механізмів адаптації до умов життя в інтернаті. Це пов'язано з порушенням емоційних та комунікативних зв'язків з матір'ю та родичами, а також з тим, що проживання в інтернаті не вимагає від дитини виконання функцій, які вона мала б виконувати в сім'ї. Сиротам особливо важко оволодіти роллю сім'янина.

Сироти мають як загальні риси, притаманні всім дітям, так і деякі унікальні. Л. М. Шипіцин та інші вказують, що «наслідками сирітства є шкода для психічного та соціального розвитку дитини, позбавленої батьківського піклування» (Шипіцина, 1997, с. 87). У дітей-сиріт знижений загальний психічний тонус, порушені процеси саморегуляції, що призводить до погіршення настрою. Вони часто відчують тривогу і невпевненість у собі, знижують емоційні та когнітивні взаємодії, що в свою чергу гальмує їх інтелектуальний розвиток.

Причини фізичних та психічних розладів у дітей-сиріт є різноманітними. Оскільки більшість із них мають негативну спадковість, зокрема через шкідливі звички батьків, кількість дітей з вродженими психічними та неврологічними

патологіями постійно зростає. У цій категорії дітей вища ймовірність наявності вроджених фізичних і психічних вад, що може бути пов'язано з зачаттям у стані сп'яніння або з перериванням вагітності. Крім того, діти, які живуть у дитячих будинках, часто страждають від психопатологічної спадковості, зокрема розумової відсталості та шизофренії.

Особливо важке становище мають діти-сироти з затримкою в психічному розвитку, які не отримують необхідної медико-психологічної допомоги. Вони повністю залежать від адміністрації спеціальних установ та медико-педагогічних комісій. Вибіркові обстеження свідчать, що неправильної оцінки інтелектуальних відхилень у цих дітей досягає 50–90%.

Патогенними факторами для дітей-сиріт є комплекс соціальних, педагогічних та психологічних впливів, які мали місце в їхніх попередніх сім'ях. Для соціального сирітства характерні бездоглядність і гіперопіка. Важливою проблемою залишається жорстоке поводження з дітьми, яке може проявлятися у фізичному, сексуальному та емоційному насильстві.

Відсутність батьківської любові, недоїдання і жорстоке поводження призводять до того, що діти покидають свої домівки. Це має наслідком ознаки сенсорної та соціальної депривації, розумову відсталість, порушення мозкової функції з неврологічними розладами, енураз, когнітивні порушення, емоційну нестабільність і схильність до обману.

Найзначнішим патогенним і дезадаптивним фактором є відсутність батьківської сім'ї з належною організацією життя, з поверхневим біологічним рівнем спілкування з родичами, особливо з матір'ю. Відокремлення дитини від батьків може призвести до розвитку деприваційних психічних розладів, які залежать від віку, в якому дитина відокремлюється від матері. У ранньому дитинстві депривація може викликати порушення розвитку, такі як загальне відставання і затримка мовленнєвого розвитку, недостатній розвиток дрібної моторики та міміки. Згодом можуть виникати емоційні розлади, що проявляються у вигляді частих страхів і тривог, а також поведінкові розлади, зокрема активний і пасивний протест, відсутність відчуття дистанції у

спілкуванні або, навпаки, труднощі в контакті. Ці ознаки в основному стосуються соціального сирітства.

З. Фрейд розвиває ідею, що розлука з матір'ю змушує дитину гостро усвідомлювати свою безпорадність, викликаючи у неї повторне відчуття страху. Це переживання закріплюється, вступаючи у зв'язок з певним зовнішнім об'єктом, що може призвести до фобії (Фрейд, 1990, с. 156). Розлука з матір'ю, починаючи з другого року життя, веде до наслідків, які не підлягають реабілітації особистості дитини, хоча її інтелектуальний розвиток може нормалізуватися. Це зумовлено тим, що прив'язаність до дорослої особи є біологічною необхідністю та базовою психологічною умовою розвитку дитини (Фурманов, 1999, с. 214). Найважливішою дорослою фігурою для немовляти під час формування первинного міжособистісного зв'язку є мати.

У останні роки з'явилося поняття «материнська опіка» (maternal care), яке активно використовують у неофрейдистській літературі (А. Фрейд, Дж. Боулбі, Р. Сайр). Вони акцентують увагу на ролі матері та її біологічних зв'язках із дитиною, що включають розвиток плода, грудне вигодовування та гігієнічний догляд, які стимулюють ерогенні зони дитини. А. Адлер, З. Фрейд, Дж. Боулбі, П. А. Шпіц та Й. Лангмайер досліджували розвиток особистості дітей у закритих закладах. Вони вважають, що спілкування з дорослими у дітей, вихованих поза сім'єю, характеризується особливою напруженістю, стриманістю та агресивністю. Дослідження значення материнської підтримки обмежується виявленням відставання в розвитку та психічних аномалій у дітей, які виховуються без сімейного оточення (Адлер, 1991, с. 515).

Г. Рейнгольд та Н. Бейлі, намагаючись визначити психологічний вплив «багатодітних матерів» на дітей, провели експеримент, в якому діти, під опікою одного вихователя, продемонстрували підвищену соціальну реактивність. У групі з чотирма вихователями діти відставали в розвитку (Божович, 1968, с. 519). Автори зробили висновок, що присутність одного дорослого, який опікується дитиною, не суттєво впливає на її розвиток, якщо такий стан триває лише три

місяці. У закладах денного перебування кількість вихователів не має значного впливу на розвиток дітей.

Педагоги та психологи вважають, що стосунки між матір'ю та дитиною не є біологічно детермінованими. Біологічно доцільніше, щоб дитина мала політипні, тобто багатосторонні та стабільні зв'язки з різними дорослими. У дитячому будинку діти можуть розвиватися, якщо педагогічна робота добре організована; розлука з матір'ю не має затримувати нормальний розвиток дитини, а отже, потрібно приділяти дитині якомога менше часу. Цей розвиток залежить від кількості та якості вражень, які вона отримує, особливо під час спілкування з дорослими та оволодіння різними видами діяльності.

Педагоги і психологи відзначають, що дитина може відставати в розвитку в перші місяці життя, але потрапивши в сприятливі умови, здатна наздогнати своїх однолітків, які виховуються в родині. «Дитячі будинки зазвичай виховують дітей, які зростали без батьківського тепла і страждають від психічних депривацій. Припинення депривації в ранньому дитинстві веде до нормалізації поведінки та загальних інтелектуальних функцій, але можуть виникнути проблеми з мовним розвитком, навіть якщо депривація була припинена до 12-місячного віку» (Забезпечення рівних можливостей та прав дітей у зростаючих ризиках бідності, с. 27-29).

Будь-яка зміна звичного соціального середовища може бути травматичною для сироти. Навіть усиновлення або передача в прийомну сім'ю може викликати ряд неадаптивних реакцій. Психіка дитини зазнає серйозних випробувань при переведенні з одного закладу в інший, особливо якщо це пов'язано з розлукою з братами та сестрами.

Основним набутою проблемою є затримка та спотворення інтелектуального та особистісного розвитку. У 85-92% випадків діти з дитячих будинків не можуть навчатися у загальноосвітніх школах. Для сиріт характерні інфантильність, повільне самовизначення, незнання та неприйняття себе як особистості, а також нездатність свідомо обирати своє майбутнє.

Наведені вище дані свідчать про те, що в розвитку інтелектуальної та афективно-потребної сфер, а також у соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, які виховуються поза сім'єю, можна виявити певні специфічні особливості. Ці особливості проявляються у зв'язках між мисленням, мотивацією та поведінковими реакціями на зовнішні ситуації. У дітей, які не виховуються в сім'ї з народження, спостерігаються серйозні розлади особистості. Через зміну багатьох опікунів, до яких дитина прив'язується, у неї зникає інтерес до соціальних взаємин. Вона не асоціює образ дорослого з теплом чи любов'ю. На думку Е. Еріксона, в такому випадку дитина не формує впевненості у навколишньому світі (Еріксон, 2000, с. 72).

Сироти менш успішно вирішують конфлікти у спілкуванні з дорослими, а їх однолітки проявляють агресію і не бажають визнавати свою провину, що свідчить про домінування захисних поведінок у конфліктних ситуаціях. Дитина-сирота в закладі має можливість спілкуватися з однолітками, проте вона не може вільно вибрати співрозмовника, як це робить звичайний учень. Вона цілком належить до цієї соціальної групи, де стосунки між дітьми нагадують сімейні, як між братами та сестрами. З одного боку, безумовність у спілкуванні з однолітками в дитячому будинку може виступати як фактор, що сприяє емоційній стабільності, адже група однолітків є певним аналогом сім'ї. З іншого боку, такі контакти допомагають розвивати рівноправні стосунки з незнайомцями, покращують комунікативні навички та дозволяють адекватно оцінювати свої якості, необхідні для дружнього спілкування.

Особливостями психічного розвитку дітей, які виховуються у закритих дитячих закладах, є яскраво виражене домінування бажань, пов'язаних із повсякденним життям, навчанням та виконанням режимних моментів і правил поведінки.

І. Дубровіна, яка провела порівняльне дослідження дітей, вихованих у сім'ї та поза нею, виявила, що діти, які перебувають поза сім'єю, відстають у фізичному та психічному розвитку. Основною причиною цього є якість навчального процесу. Зокрема, не враховуються психічні та індивідуальні

особливості дитини; вихователі часто використовують свою владу, залежність дитини від їхнього настрою, уваги та авторитету для контролю її поведінки. Педагоги часто забувають, що розвиток дитини залежить не тільки від правильного харчування та режиму дня, але й від психологічного комфорту. У дитячих будинках зберігається сувора регламентація, монотонність способу життя та відсутність свободи вибору в поведінці (Дубровіна, 1990, с. 86).

Е. Мінкова визначає такі особливості емоційного розвитку дітей-сиріт:

1. стереотипність і одноманітність емоційних проявів;
2. знижений емоційний фон;
3. обмежена гама емоцій;
4. схильність до різких змін настрою;
5. емоційна поверховість, яка згладжує негативні переживання та сприяє їх швидкому забуттю;
6. ненормальна реакція на схвалення та зауваження;
7. підвищена схильність до страхів;
8. нестабільність в емоційних контактах.

Дослідники виявили однобічність і бідність мотиваційної сфери вихованців, зниження емоційного самопочуття, гіпертрофовану потребу в спілкуванні з дорослими, агресивність дітей, а також нездатність і небажання визнавати свою провину та дефекти довільної саморегуляції поведінки, що проявляється в нездатності планувати та контролювати свої дії (с. 41).

Порівняння дітей із сімей та дітей-сиріт підтверджує уповільнене формування інтелекту, почуттів та характеру у сиріт. Неприятливе середовище дитячих будинків особливо впливає на дітей віком 3-6 років. Діти-сироти, які виховуються в установах, мають вищу ймовірність розвитку проблем порівняно з школярами. У дітей, що виростають у дитячих будинках, формується принципово новий механізм адаптації до специфічних умов життя, який фактично замінює їхню особистість. Педагогічні проблеми часто пов'язані з соціально-педагогічною бездоглядністю дітей-сиріт, які потрапляють до дитячих будинків, а також із девіантною поведінкою до їх вступу. У перші місяці після

прийому це спостерігається у 70% дітей і підлітків. Разом із психопатологічними проявами майже у половини дітей-сиріт спостерігається загальний психологічний недорозвиток, що ускладнює навчальний процес.

Отже, можна сформулювати такі загальні висновки:

- Сирітство є соціальним явищем, що збільшується і поширюється з кожним днем.
- Це складний період у житті дитини, який залишає глибокий слід на її долю і впливає на формування гендерної ідентичності.
- Сиротам необхідна кваліфікована підтримка від вчителів, лікарів, психологів та інших спеціалістів для подолання та компенсації вад розвитку, а також для соціальної підтримки.

Висновки до першого розділу

Сирітство як соціальне явище притаманне будь-якому суспільству, навіть найгуманнішому, найбагатшому та цивілізованому. Це явище не може стати звичним. Зростання кількості соціально осиротілих дітей, їх влаштування та подальше виховання – це актуальна проблема сучасного суспільства.

Сирітство є негативним соціальним явищем, що характеризує життя дітей неповнолітнього віку, які залишилися без батьківської опіки. В Україні близько 70 000 дітей-сиріт. Кількість соціальних сиріт в Україні суттєво перевищує кількість біологічних. Причини соціального сирітства різноманітні. Різні теорії девіації надають теоретичне пояснення цим причинам, оскільки батьки, які відмовляються виховувати своїх дітей, є девіантними, а діти, які виростили в умовах депривації, зазвичай мають соціальну дезадаптацію, що веде до різних відхилень у поведінці.

Проблема сирітства в Україні є досить гострою, і основними чинниками її розвитку є економічні, культурні та психологічні аспекти. Для подолання цієї соціальної проблеми необхідно покращити роботу щодо запобігання сирітству, зокрема, збільшити соціальну підтримку сімей, які опинилися в складних фінансових та побутових умовах. Важливо також підвищувати культурний і духовний рівень у суспільстві, акцентуючи на сімейних цінностях як пріоритетних. Динамічне поширення сімейних форм влаштування дітей-сиріт сприятиме підтримці та розвитку цих форм, що є основою для їх успішної адаптації та соціалізації. Надання допомоги дітям, які залишилися без батьківської опіки з різних причин, має стати пріоритетом соціальної політики держави. Важливість соціальної роботи з цією категорією дітей повинна бути визнана основним напрямком державної політики.

РОЗДІЛ 2

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

2.1. Нормативно-правові аспекти діяльності соціального педагога з дітьми-сиротами

Допомога дітям, які з різних причин залишилися без батьківського піклування, є одним з основних напрямків соціальної політики держави.

В Україні передбачається комплексне проведення соціальних реформ, спрямованих на формування та реалізацію соціальної політики щодо дітей-сиріт на державному, обласному та міському рівнях. Ці заходи орієнтовані на підвищення соціальної захищеності, професійну підготовку, працевлаштування та повноцінну інтеграцію сиріт у суспільство.

Соціальні педагоги в навчальних закладах, разом із психологами, входять до складу психологічної служби та підпорядковуються адміністративно (керівнику закладу) та методично (міському центру практичної психології та соціальної роботи).

Серед основних принципів роботи соціального педагога виділяються:

1. законність;
2. дотримання та захист прав дитини;
3. диференційність;
4. системність;
5. індивідуальний підхід;
6. доступність;
7. конфіденційність;
8. відповідальність за дотримання етичних і правових норм

(Кравченко, 2012, с. 225).

Основною метою діяльності соціального педагога є створення соціальних умов для проживання та всебічного розвитку дітей, захист їх конституційних прав, рання профілактика злочинності та правопорушень, а також забезпечення

умов для соціалізації дітей-сиріт. Адаптація дітей-сиріт та тих, хто залишився без батьківського піклування, їх особистісне і професійне самовизначення, а також систематизація соціальної підтримки є головними завданнями соціального педагога в професійних освітніх установах.

До основних завдань соціального педагога в школі належить визначення правового статусу дитини, яка надійшла до закладу, збирання інформації про неї (дата народження, місцезнаходження батьків та родичів, умови проживання, стан здоров'я) та оформлення дітей до школи. Розробка подальших заходів, пов'язаних із організацією соціально-педагогічного захисту вихованця, залежить від отриманої інформації.

Діяльність соціального педагога починається з визначення соціального статусу дитини. Соціальний педагог вивчає документи, проводить тестування та бесіди для вивчення дитини, а також для виявлення проблем, які потрібно вирішити.

Сучасна система соціального виховання базується на визначеній нормативно-правовій основі. Соціально-педагогічна діяльність в Україні має чітко визначені нормативно-правові підстави на міжнародному та регіональному рівнях.

До основних міжнародних документів, які стосуються захисту прав дітей і використовуються соціальними педагогами, належать:

- Загальна декларація прав людини (1948 р.);
- Конвенція ООН про права дитини (1989 р.);
- Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародної практики насильницького вивозу дітей (1980 р.);
- Конвенція про захист дітей та співробітництво в питаннях міжнародного усиновлення (1993 р.);
- Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах та в період збройних конфліктів (1974 р.) та інші.

Міжнародні спільноти завжди приділяли особливу увагу добробуту дітей та їхнім правам. Ліга Націй ще в 1924 році ухвалила Женевську декларацію прав

дитини. На той час права дітей переважно розглядалися у контексті необхідних заходів проти дитячої праці, рабства, торгівлі дітьми та проституції неповнолітніх.

У 1959 році ООН прийняла Декларацію прав дитини, яка проголосила правові та соціальні принципи, що стосувалися добробуту і захисту дітей. Проте світове співтовариство усвідомило, що для дітей, які є майбутнім людства, необхідно прийняти новий документ, що не лише проголошував їхні права, а й закріплював юридичні норми захисту цих прав. Протягом десятиліття, з 1979 по 1989 рік, комісія ООН з прав людини працювала над підготовкою тексту Конвенції про права дитини.

У порівнянні з Декларацією (1959 р.), що містила 10 коротких декларативних положень, Конвенція включає 54 статті, які охоплюють майже всі аспекти життя та становища дитини в суспільстві. Ця Конвенція не тільки уточнює, але й розвиває положення попередньої Декларації, покладаючи на держави, які її прийняли, юридичну відповідальність за свої дії щодо дітей.

Конвенція ООН про права дитини, ухвалена 20 листопада 1989 року, була ратифікована Верховною Радою УРСР постановою № 789–ХІІ від 27 лютого 1991 року «Про ратифікацію Конвенції про права дитини» (Закон України про ратифікацію Конвенції про права дитини).

Згідно з Конвенцією, дитина, яка постійно або тимчасово позбавлена сімейного оточення, має право на захист і допомогу держави [ст. 20] (Закон України про ратифікацію Конвенції про права дитини).

У Конвенції також закріплено право на доступ до високоякісних послуг системи охорони здоров'я (ст. 24), право на соціальне забезпечення (ст. 26), право на освіту (ст. 29), право на відпочинок і дозвілля (ст. 31), а також право на захист від усіх форм експлуатації (ст. 36) (Закон України про ратифікацію Конвенції про права дитини).

Ратифікувавши Конвенцію, Україна підтвердила своє прагнення зберегти загальнолюдські цінності та забезпечити гармонійний розвиток особистості, визнавши пріоритет інтересів дитини в суспільстві та необхідність особливої

турботи про соціально незахищених дітей, зокрема, про дітей-сиріт і тих, хто позбавлений батьківського піклування. Крім того, Україна зобов'язалася забезпечувати права та соціальний захист дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування

В Україні основними документами, що складають нормативно-правову базу соціального обслуговування дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківського піклування, є Конституція України, закони України, укази Президента, міжнародні нормативно-правові акти, постанови Кабінету Міністрів та інші нормативні документи.

Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради 28 червня 1996 року, є основоположним документом, що регулює діяльність органів опіки та піклування в країні. У розділі II Конституції закріплені конституційні свободи та права дітей, зокрема: право на вільний розвиток особистості (ст. 23), право на життя (ст. 27), право на соціальний захист (ст. 46), право на житло (ст. 47), право на охорону здоров'я (ст. 49), право на освіту (ст. 53), право на правову допомогу (ст. 59). Відповідно до статті 40, обов'язок утримувати дітей до досягнення ними повноліття покладається на батьків, а також зазначається, що сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою; утримання і виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, також покладається на державу (ст. 25).

Що стосується захисту прав дітей-сиріт, до найзначніших законів України відносяться Закон України 2001 року «Про захист дитини», а також інші нормативні акти, що регулюють виховання та утримання дітей-сиріт, дітей без батьківського піклування та безпритульних дітей. Захист дітей, визначений Законом України «Про захист дитини», є стратегічним національним пріоритетом, метою якого є реалізація прав дітей на життя, здоров'я, захист, освіту, соціальний захист і всебічний розвиток, а також встановлення принципів державної політики в цій сфері (Закон України про захист дітей).

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»

передбачає заходи щодо соціального захисту дітей-сиріт (ст. 4) і соціальну підтримку дітей-сиріт (ст. 15). Цей Закон визначає правові, соціальні та організаційні принципи і гарантії державної підтримки для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (ст. 3) (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», Закон України від 13 січня 2005 року).

У своїй діяльності соціальний педагог також керується наступними документами, виданими міністерствами та Кабінетом Міністрів України:

1. Постановою від 16 червня 1998 року № 909 «Про вдосконалення матеріального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

2. Резолюцією від 20 липня 1996 року № 767, яка стосується «Про імплементацію Конвенції ООН про права дитини, Світової декларації про захист та розвиток дітей, а також Національної програми «Діти України»» і підготовки щорічної державної доповіді про становище дітей в Україні.

3. Постановою від 5 квітня 1994 року № 226 «Про вдосконалення освіти, виховання, соціального захисту та фінансового забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування».

4. Постановою від 17 жовтня 2007 року № 1242 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи установ для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

Правове та нормативне регулювання роботи органів опіки та піклування щодо влаштування дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківського піклування, а також основи соціального захисту для цієї категорії дітей встановлені Сімейним і Цивільним кодексами України, наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства праці та соціальної політики України 1999 року, Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження правил опіки та піклування» від 2007 року та іншими нормативно-правовими актами (Прокопенко, 2018, с. 10).

Соціальний педагог у своїй професійній діяльності взаємодіє з дітьми-сиротами в процесі їхнього виховання, розвитку та соціалізації. Успішна інтеграція дітей у суспільство та їх соціалізація є пріоритетними завданнями соціального педагога. Його робота сфокусована на особистісному контексті та соціумі дитини. За своєю природою соціальний педагог має запобігати проблемам, своєчасно виявляти й усувати їх причини.

Посадові обов'язки соціального педагога включають безболісну інтеграцію дитини в суспільство. Тому в посадовій інструкції особлива увага приділяється взаємодії з колегами, батьками, представниками державних установ, дитячими та молодіжними організаціями тощо. Соціальний педагог виконує такі функції:

1. Реалізація комплексних заходів для виховання, навчання, розвитку та соціального захисту особистості в навчальних закладах і за місцем проживання дітей.
2. Вивчення психологічних і медико-педагогічних характеристик дітей та їхнього мікросередовища, умов життя.
3. Виявлення інтересів, потреб, труднощів, конфліктних ситуацій та відхилень у поведінці дітей і надання їм своєчасної соціальної допомоги.
4. Виконання ролі посередника між дітьми, навчальними закладами, сім'єю, оточенням та фахівцями соціальних служб.
5. Визначення завдань, форм, методів соціально-педагогічної роботи, вирішення особистих і соціальних проблем, заходів щодо соціального захисту та реалізації прав учнів.
6. Організація різних видів соціально цінної діяльності дітей і дорослих, заходів, спрямованих на розвиток соціальних ініціатив та реалізацію соціальних проектів, а також участь у їх розробці та затвердженні.
7. Сприяння створенню атмосфери психологічного комфорту та захищеності для дітей, забезпечення їхнього життя та здоров'я.

8. Співпраця з викладачами, соціальними службами, службами зайнятості та благодійними організаціями в наданні допомоги дітям, які потребують опіки та піклування.

Отже, основною метою соціального педагога є створення соціальних умов для життя, всебічний розвиток дітей, захист їх конституційних прав, запобігання злочинам та правопорушенням, а також забезпечення умов для соціалізації дітей-сиріт. У своїй діяльності соціальний педагог керується міжнародними нормативними актами, наказами міністерств, актами Кабінету Міністрів України та посадовими інструкціями.

2.2. Форми та методи соціально-педагогічної діяльності з дітьми-сиротами

Технологія соціальної роботи являє собою послідовність дій, які ведуть до досягнення визначеної соціальної мети та зміни об'єкта впливу. Це не однократний вплив, а тривалий процес, що характеризується зміною змісту, форм і методів, які циклічно повторюються при вирішенні кожного нового завдання в соціальній роботі.

До специфічних технологій соціальної роботи з дітьми-сиротами відносять:

- арт-терапію,
- гарденотерапію,
- ортобіотіку,
- волонтерство та інші.

Найбільш ефективними методами в корекційній роботі з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, є ті, що максимально наближені до практичних форм їхньої життєдіяльності, такі як ортобіотіка, гарденотерапія та волонтерство.

Ортобіотіка – це наука про розумний спосіб життя, яка вивчає технології самозбереження здоров'я та наповнення життя оптимізмом. Види діяльності в

рамках ортобїотїки включають рухову активнїсть, духовно-моральнї практики, дихальнї вправи, комунїкацїю, обговорення та їгри.

Модель дїяльностї ортобїотїки передбачає:

1. Позитивно спрямовану дозвільну дїяльнїсть (таку як подорожї, творчї заняття, танцї, їгри тощо), яка формує у дїтей-сирїт сильнї емоцїї та оптимїзує психологїчнї установкї для подолання життєвих труднощїв.

2. Заохочення участї дїтей-сирїт у рїзних формах дозвїллевої дїяльностї, якї приносять радїсть і задоволення вїд результатїв.

3. Індивїдуальнїй пїдхїд до вибору видїв дозвїльної дїяльностї з урахуванням специфїчних потреб дїтей-сирїт.

Гарденотерапїя – це спецїалїзований напрямок психосоцїальної, трудової та педагогїчної корекцїї, що включає залучення дїтей-сирїт до роботи з рослинами.

Технологїя волонтерства охоплює широкїй спектр дїяльностї, включаючи традицїйнї форми взаємодопомоги та офїцїйне надання послуг, а також їншї форми громадської участї. Залучення дїтей-сирїт до волонтерського руху вирїшує кїлька завдань:

1. Дозволяє охопити значну аудиторїю дїтей-сирїт, що важливо в умовах потреби у рїзних формах допомоги для нужденних.

2. Сприяє формуванню стїйких антїдевіантних установок як у самих волонтерїв, так і в дїтей, з якими вони працюють.

3. Розвиває почуття самоповаги і вїдповїдальностї, пїдвищуючи самооцїнку волонтерїв.

4. Формує важливї для особистого і професїйного життя навичкї через участь у суспїльно кориснїй дїяльностї.

5. Пїдвищує якїсть волонтерського руху через активну особисту участь.

Форма роботи – це усталена і завершена органїзацїя педагогїчного процесу, що об'єднує всї його компоненти.

Форми допомоги, що надаються дітям та підліткам, можна поділити на: індивідуальні, групові (об'єднання дітей одного віку в більші групи) та масові (за участю всіх дітей у дитячому будинку).

А. Мудрик виділяє основні форми індивідуальної роботи з дітьми-сиротами, до яких належать:

- бесіда;
- довірча розмова;
- консультація;
- обмін думками;
- колективні завдання;
- індивідуальна робота над проблемами дитини-сироти;
- робота консилиуму з дитиною-сиротою (Мудрик, 2006, с. 160).

Метод роботи – це процес взаємодії між соціальним педагогом і дитиною-сиротою, в якому відбувається передача та засвоєння знань, умінь і навичок, визначених змістом навчання (Мудрик, 2006, с. 442).

Виділяються такі методи роботи з дітьми-сиротами:

1. Ігрові методи, що ґрунтуються на елементах психотерапії (казкотерапія, бібліотерапія, ігротерапія, психотерапевтичний театр, релаксація, музична терапія, трудотерапія тощо);

2. Методи, що сприяють розвитку пізнавальної активності (інтелектуальні марафони, конкурси, вікторини, відвідування театрів, кіно, виставок, спортивних заходів);

3. Методи, орієнтовані на соціалізацію – екскурсії, туристичні походи, поїздки, відвідування магазинів і медичних установ.

А. Прихожан і Н. Толстих виділяють такі форми і методи індивідуальної роботи з дітьми-сиротами:

1. Вивчення наукової та художньої літератури;
2. Переконання;
3. Метод моделювання;
4. Метод підтримки;

5. Аналіз картин та ілюстрацій

Є. Смирнова та А. Лагутіна пропонують використовувати в роботі соціального педагога такі форми та методи індивідуальної роботи з дітьми-сиротами в освітньому закладі:

- анкетування;
- спостереження;
- дослідження;
- створення ситуації успіху;
- метод нагадування;
- інтерв'ю (Смирнова та Лагутіна, 2011, с. 84).

Фахівець, який здійснює соціально-педагогічну роботу, використовує такі методи:

- безпосередні, що забезпечують підтримку та допомогу дитині в ситуаціях, коли вона не може самотійно впоратися з труднощами;
- прямі безпосередні, які включають відкриту інтервенцію фахівця в кризову ситуацію, коли є загроза для життя та здоров'я дитини, і потрібно терміново захистити її права та гідність;
- непрямі безпосередні, що характеризуються ненав'язливим втручанням фахівця, який в рамках спілкування направляє дитину на шлях вирішення проблеми;
- опосередковані, що передбачають створення фахівцем атмосфери безпеки в колективі, виключаючи загрози з боку дорослих і однолітків (Шакурова, 2007, с. 34).

Основною характеристикою цієї діяльності є її адресність, тобто спрямованість на конкретну дитину та індивідуальне вирішення проблем, які виникають у процесі соціалізації. Це передбачає вивчення особистості дитини та її оточення.

Метод є складовим елементом соціально-педагогічної діяльності. Як зазначає Гордієнко, «метод – це спосіб взаємодії фахівця та підопічного з метою вирішення конкретної соціально-педагогічної проблеми» (Гордієнко, 2011, с.

112). На сьогодні вже накопичено значний обсяг матеріалу, що розкриває суть методів соціально-педагогічної діяльності.

Класифікація методів соціально-педагогічної діяльності – це система, що побудована на певних ознаках, яка дозволяє виявити загальні та специфічні риси, теоретичні та практичні аспекти, що сприяє свідомому вибору та найбільш ефективному їх застосуванню (Богданова, 2011).

При класифікації методів за функціями соціально-педагогічної діяльності можна виділити такі групи:

- Методи соціально-педагогічної допомоги та підтримки. Основне завдання фахівців, які здійснюють соціально-педагогічну підтримку, полягає в розробці заходів, спрямованих на подолання труднощів та проблем, що виникають у дитини-сироти у процесі соціалізації, а також у створенні спеціальних програм, які можуть компенсувати негативний досвід та обставини, в яких опинилися діти-сироти і діти, що залишилися без батьківського піклування.

Зміст соціально-педагогічної діяльності щодо дітей-сиріт та дітей, які залишилися без опіки, включає:

1. Систематичне спостереження за індивідуальними рисами дитини;
2. Встановлення особистісно-ділового контакту та взаємодії з дитиною;
3. Контроль за дотриманням прав дитини-сироти під час навчання в школі, співпраця з опікунами, родичами та вихователями соціальних установ;
4. Дослідження соціально-педагогічних впливів навколишнього середовища, зовнішніх контактів та взаємодій;
5. Соціально-педагогічне управління активізацією самостійності особистості в процесі її соціалізації;
6. Соціальна опіка та посередництво;
7. Соціально-педагогічна підтримка;
8. Допомога в кризових ситуаціях;
9. Психолого-педагогічний супровід.

Супровід – це комплексний метод, що базується на єдності функцій:

- діагностики сутності виниклої проблеми;
- надання інформації про можливі шляхи її вирішення;
- первинної допомоги при реалізації плану вирішення.

«Супровід спрямований на ті особистісні досягнення, які реально є у дитини. У процесі супроводу створюються умови для самостійного та творчого освоєння дітьми системи відносин зі світом і самими собою, а також для вдосконалення кожною дитиною індивідуально значущих виборів» (Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства, с. 45).

Метою комплексних програм супроводу є створення умов для максимально можливого особистісного розвитку кожної дитини, включаючи:

- соціальну адаптацію, яка передбачає збереження збалансованої діяльності систем, органів і психічної організації особи в умовах зміненого середовища. Соціальна адаптація є необхідною умовою для забезпечення оптимальної соціалізації людини;
- профілактику, що включає методи раннього виявлення неблагополучних сімей, реабілітацію таких сімей, а також просвітницьку і роз'яснювальну роботу з батьками;
- реабілітацію. Психологи установ, в яких виховуються діти, що опинилися без батьків, зауважують, що існують труднощі у виборі адекватних методів для реабілітаційної роботи з такими дітьми.

Однак можна виокремити найбільш ефективні види та форми роботи з дітьми віком від 3 до 18 років, які можуть стати основою для складання реабілітаційних і психокорекційних програм.

Першою формою є ігротерапія, яка охоплює різні ігри в роботі з дітьми. Це можуть бути ігри, пов'язані з образами, що базуються на літературних творах, імпровізованих діалогах, поєднанні переказу та інсценуванні тощо.

Ігрова діяльність сприяє адаптації в навчальному закладі та може використовуватися не лише як виховний засіб, але й як терапевтичний. Вона допомагає вирішувати життєві проблеми, коригувати міжособистісні стосунки, підбадьорювати дитину, відновлювати внутрішню рівновагу та покращувати

здоров'я. Спостереження за грою дитини дозволяє зрозуміти, як вона сприймає світ і що її турбує.

Використання образів у грі має безліч позитивних наслідків. По-перше, це створює сприятливі умови для особистісного розвитку дитини, допомагає усвідомити ставлення до себе та підвищує рівень самоприйняття. Це також сприяє зменшенню перенесення емоційних переживань, пов'язаних з низькою самооцінкою, невпевненістю в собі та турботою про власне благополуччя, знижує напруженість і полегшує емоційні переживання.

Психолог має знати, що гра як терапевтичний засіб може бути використана з двох причин:

1. Гру можна застосовувати як інструмент для дослідження дитини (класичний психоаналітичний прийом, за якого відбувається зміщення бажань, заміна одного виду діяльності іншим, втрата уваги, обережність, заїкання тощо).

2. Вільне відтворення травматичної ситуації – «нав'язлива поведінка».

Таким чином, гра служить для виявлення та лікування викривлень у розвитку дитини. Ігрова терапія цінна, оскільки вона висвітлює підсвідомі аспекти і дозволяє виявити, що гра пов'язана з травмою, проблемами та переживаннями минулого, які заважають дитині нормально жити.

Існує п'ять ознак, за якими гра може класифікуватися як терапевтичний засіб:

1. Гра є природним середовищем для самовираження дитини.
2. Дії дитини під час гри символізують її емоції та страхи.
3. Несвідомо дитина виражає в грі емоції, які потім може усвідомити, що сприяє кращому розумінню своїх переживань та управлінню ними.

4. Гра сприяє встановленню добрих стосунків між дитиною та психологом, роблячи поведінку дитини спонтанною.

5. Гра дозволяє психологу дізнатися більше про життєву історію дитини.

Другим методом є арт-терапія, яка базується на використанні мистецтва як символічної діяльності. Цей метод має два механізми психологічної корекції.

Перший з них спрямований на вплив мистецтва через його символічну функцію, що дозволяє відновити травматичні конфліктні ситуації та знайти вихід шляхом їх реконструкції. Другий механізм пов'язаний з естетичною реакцією, що дозволяє змінити сприйняття негативних емоцій і формувати позитивні, які приносять задоволення. Психолог, працюючи з дітьми, доповнює ігротерапію арт-терапевтичними методами.

Існує кілька видів арт-терапії, зокрема: малювання на основі образотворчого мистецтва, бібліотерапія, драматична терапія та музикотерапія. Надання арт-терапевтичної підтримки дітям-сиротам ґрунтується на принципах доступності, наукової обґрунтованості, системності, а також індивідуального та диференційованого підходу.

«Використання мистецтва як засобу вирішення проблем не є новим, і наразі зростає кількість доказів, що підтверджують позитивні ефекти образотворчої творчості. Водночас залишається необхідність у проведенні активних досліджень щодо позитивного впливу мистецтва» (Агарагімова, Гасанова та Кабардієва, 2015, с.52).

Мульттерапія є розвитком ідеї педагогічної корекції через образотворчу діяльність і допомагає вирішувати емоційні проблеми, а також коригувати деякі фізіологічні стани. Вона полягає у створенні дітьми індивідуальної та групової серії мультфільмів. Варто зазначити, що цей процес є тривалим і трудомістким, що сприяє розвитку завзятості, цілеспрямованості, оптимізації особистісних ресурсів і зміцненню психічного здоров'я. Мульттерапія, як арт-терапевтична техніка, орієнтована на емоційну підтримку, зміни в психологічному самосприйнятті та формування у дітей гуманних моделей поведінки з урахуванням реалій навколишнього світу.

Переваги мульттерапії, як арт-терапевтичної техніки, включають:

- вирішення мотиваційних проблем у дітей, оскільки можливість створити власний мультфільм сприяє почуттю причетності до колективної справи;

- комплексний характер творчої діяльності (образотворче мистецтво, музика, література, комп'ютерні технології) навчає роботі з різними техніками;
- анімаційні елементи та можливість озвучення своїми голосами викликають позитивні емоції у учасників;
- досягнення швидкого результату в процесі діяльності.

Оскільки мульт-терапія є активною діяльністю, вона дозволяє формувати такі компетенції:

- творчі, що сприяють розвитку інноваційних ідей;
- ціннісно-сміслові, що передають моральні цінності суспільства;
- загальнокультурні, що розкривають культурно-історичний досвід народів;
- комунікативні компетенції, які допомагають зрозуміти та прийняти різні способи позитивної взаємодії з навколишнім світом;
- комп'ютерні компетенції, що навчають використанню сучасних технологій.

Технічно це виглядає так: під час занять діти отримують завдання створити комікс на задану тему, працюючи в техніці живопису, колажу, фотографії, ліплення та освоюючи комп'ютерні програми. З допомогою викладача інформатики роботи скануються та переводяться в цифровий формат, що дозволяє використовувати їх у програмі Windows Live. Накладення музики, озвучення (або титрів і субтитрів) дозволяє створити імпровізовані мультфільми.

Тривалість роботи над завданням, необхідність прорисовки багатьох деталей, безумовний інтерес дітей до сучасних інформаційних технологій і можливість опублікувати свої твори на YouTube підвищують мотивацію участі в мульттерапії. При роботі в команді заняття починається з вибору теми, і діти починають вигадувати різні історії, де важливо наявність позитивних і негативних героїв, що дозволяє вибудувати сюжетні лінії

Одним із способів допомоги у створенні соціального сюжету є використання театральних технологій. Ці технології дозволяють через емоційне реагування на події, що відбуваються на сцені, усвідомити важливість тих

соціальних ситуацій, які переживають молоді люди, а також отримати змодельований акторами позитивний варіант вирішення власних проблем і перенести цей досвід у своє життя, створюючи значимий мультиплікаційний серіал.

Коло театралізованих проблем, що розігруються акторами, може бути досить широким і залежить від особистого досвіду добровольців, які беруть участь у сценічній дії, та їхнього бажання обговорити ситуації, які вони, можливо, не пережили, але хотіли б розглянути з глядачами. Ситуації, що розігруються, не обов'язково повинні мати негативний контекст; вони можуть бути спрямовані на формування позитивного світогляду молоді. На сцені демонструються позитивні моделі поведінки, які згодом обговорюються з аудиторією. Варто зазначити, що ці ситуації мають менший емоційний вплив на дітей-сиріт, тому зазвичай позитивні ситуації поєднуються з двома-трьома негативними.

Таким чином, застосування різних прийомів, які заохочують дітей-сиріт до вербальної комунікації в сприятливій атмосфері творчості і співпраці, сприяє розвитку навичок спілкування, набуттю позитивного досвіду та моральному розвитку особистості. Тому ми розглядаємо мульт-терапію як інноваційну технологію соціалізації дітей у контексті шкільної освіти.

Ефективність соціально-педагогічної діяльності залежить від методичного забезпечення, яке включає:

- круглі столи;
- семінари;
- конференції;
- педагогічні ради;
- вебінари.

Враховуючи основні напрямки професійної діяльності соціального педагога, можна виділити наступні методи:

1. Діагностика соціальних цінностей особистості (спостереження, бесіда, анкетування, інтерв'ю, моніторинг).

2. Професійні контакти з підопічними (переконавання, навчання, інформування, консультування, гуманізація праці та побуту, залучення до соціально корисної трудової діяльності).

3. Організація соціально-педагогічного процесу (координація професійної взаємодії з фахівцями різних служб, колективна робота з підопічними).

4. Соціально-економічні заходи (грошова допомога, надання пільг, одноразових допомог, патронаж).

5. Організаційно-управлінські аспекти (нормування, інструктування, метод критики, контролю).

Усі форми допомоги, методи та технології для дітей-сиріт реалізуються на мікро- та макрорівнях. Мікрорівень охоплює найближче соціальне оточення людини, що безпосередньо впливає на її розвиток. Ефективність соціальної адаптації конкретного вихованця залежить від його залученості до життя на цьому рівні. Однією з основних завдань вихователів дитячих будинків є зацікавлення дітей і допомога в реалізації їх потенціалу на мікрорівні.

Допомога на макрорівні спрямована на формування соціальних знань, умінь і навичок, що допомагають вихованцям адекватно сприймати постійно мінливу ситуацію в країні, розвивати соціальну компетентність і ідентичність, а також долати кризи в морально-духовній сфері, сприяючи формуванню загальнолюдських цінностей. Сирота, як і будь-яка інша особа, живе у світі людських відносин, де кожен виконує багато соціальних ролей. Опанування цими ролями допомагає формувати особистість. Однак у дітей-сиріт сприйняття соціальної ролі часто спотворюється, тому її засвоєння стає складним процесом, що потребує індивідуального педагогічного підходу.

Отже, ми визначили основні напрями соціально-педагогічної діяльності, серед яких: освітньо-виховний, діагностичний, прогностичний, охоронно-захисний, посередницький, організаційний, комунікативний, соціально-педагогічний, соціально-психологічний, соціально-побутовий та корекційний.

Крім того, ми дослідили класифікацію загальних методів, групи методів відповідно до функцій соціально-педагогічної діяльності, а також методи, що враховують основні напрямки професійної діяльності

Висновки до другого розділу

Основною метою соціального педагога є створення сприятливих соціальних умов для життя дітей, їх різносторонній розвиток, захист конституційних прав, раннє попередження злочинів та правопорушень, а найважливіше — забезпечення умов для соціалізації дітей-сиріт. У своїй роботі соціальний педагог орієнтується на міжнародні нормативні акти, накази міністерств, акти Кабінету Міністрів України та посадові інструкції.

Допомога дітям, які з різних причин залишились без батьківського піклування, є ключовим напрямком соціальної політики держави. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми-сиротами в освітніх закладах спрямована на їх соціалізацію. Для досягнення цієї мети соціальні педагоги використовують різноманітні напрями, такі як освітньо-виховний, діагностичний та прогностичний, а також охоронно-захисний.

Соціально-педагогічна діяльність зосереджена на вивченні психологічних особливостей особистості, аналізі мотивів поведінки, формуванні індивіда як члена колективу, вивченні міжособистісних відносин у групі, виявленні інтересів і потреб особистості в різних сферах діяльності, а також залученні установ, організацій і спеціалістів до роботи з дітьми.

Використання методів, що стимулюють дітей-сиріт до вербальної комунікації в атмосфері творчості та співпраці, сприяє розвитку навичок спілкування, здобуттю позитивного досвіду та моральному розвитку особистост

РОЗДІЛ ІІІ

АНАЛІЗ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРІТ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

3.1 Організація та результати дослідження соціалізації дітей-сиріт у закладах освіти

Одним із методів оцінювання соціальних процесів, їх адекватного відображення та вироблення ефективних способів впливу є соціологічне дослідження. Воно базується на певній методиці збору, обробки та аналізу даних, що включає спеціальні прийоми, які забезпечують практичну ефективність.

У цьому розділі магістерської роботи представлено матеріали авторського соціологічного дослідження, яке узагальнює та систематизує результати моніторингу думок щодо соціалізації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Дослідження має аналітичний характер і ставить за мету не лише вивчення та опис особливостей соціалізації дітей-сиріт у навчальних закладах, але й оцінку успішності їх адаптації в соціумі.

Оскільки в магістерському дослідженні було необхідно отримати однотипну інформацію від кожного респондента для порівняння результатів та зіставлення з іншими статистичними даними, найбільш доцільним виявився метод анкетування.

Експериментальне дослідження соціалізації дітей-сиріт в умовах навчального закладу проводилось у 2023 році на базі спеціалізованої школи № 76 з поглибленим вивченням української мови та літератури ім. Олесь Гончара міста Києва. У ньому взяли участь діти віком 12-14 років, учні 6-8 класу. Вибірка складалася з 7 осіб.

Гіпотеза дослідження: навчання дітей-сиріт у закладах освіти може розглядатися як засіб їх соціалізації.

Головною метою дослідження було комплексно проаналізувати успішність соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в СШ №76 ім. О. Гончара м. Києва.

Для реалізації цієї мети були поставлені такі завдання:

- провести діагностику соціалізації дітей-сиріт у закладах освіти;
- проаналізувати результати експериментального дослідження;
- впровадити розроблену програму соціалізації дітей-сиріт на базі СШ

№76 ім. О. Гончара м. Києва та визначити її результативність у роботі соціального педагога освітнього закладу.

Організація та етапи дослідження

Перший етап – підготовчий. На цьому етапі визначалися цілі та завдання дослідження, обиралися об'єкт і предмет дослідження, формулювалися основні гіпотези, вивчалася наукова література з питань соціалізації дітей-сиріт у навчальних закладах, досліджувалися педагогічні засоби, методи та технології, а також здійснювався збір емпіричного матеріалу.

Другий етап – діагностичний. В його рамках проводилася діагностика психологічного стану дітей-сиріт, визначалися організаційно-педагогічні, психолого-педагогічні та соціально-педагогічні умови їх соціалізації в умовах навчального закладу.

Третій етап – оформлення результатів дослідження. На цьому етапі відбувалося узагальнення результатів експериментальної роботи, формулювання висновків та оформлення тексту магістерської роботи.

На другому етапі дослідження була використана карта спостереження Д. Стотта для діагностики рівня соціалізації дітей-сиріт у шкільному середовищі (Music, 2000, p.114).

Метод Д. Стотта, спрямований на вивчення дезадаптації дитини в школі, передбачає фіксацію форм дезадаптованої поведінки на основі тривалого спостереження. Цей метод отримав назву «Карти спостереження» (КН). Важливо зазначити, що соціальний працівник може як проводити такі спостереження, так і використовувати знання, отримані від вчителів про дитину. Залучення досвіду

вчителів, вихователів та класних керівників – людей, які тривалий час спілкуються з дітьми в різних ситуаціях, є надзвичайно важливим у роботі соціального працівника. Зазвичай це багатство досвіду інтуїтивно використовується вчителем, і передати його іншому (наприклад, новому вчителю, психологу або соціальному працівнику) є досить складним завданням. Карта спостереження Стотта спрощує цю можливість.

На думку Д. Стотта, спостерігачам слід надавати готові зразки, щоб уникнути суб'єктивності під час спостереження та фіксації його результатів. Це дозволить отримати матеріали спостереження, які будуть достатньо однозначними, чіткими та позбавленими заздалегідь сформульованих висновків. Тому під час організації "Карти спостереження" були дотримані такі вимоги:

- виділення чітких, відносно елементарних фрагментів поведінки дитини;
- групування цих фрагментів за певними синдромами та їх класифікація;
- визначення взаємозв'язків між цими фрагментами.

Згідно з ідеєю Д. Стотта, ці фрагменти поведінки обираються не теоретично, а ґрунтуються на реальних ситуаціях, є чисто емпіричними.

Для оцінки рівня сформованості соціально значущих особистісних якостей ми провели опитування «Особистісного зростання», що складається з 91 питання (Додаток 1). Відповіді на ці питання дозволяють з'ясувати ставлення дітей до сім'ї, Батьківщини, природи, світу загалом, праці, культури, знань, інших людей та до власного «Я» – тілесного, душевного та духовного.

Отримані дані були розподілені за 13 шкалами відповідно до методики (Додаток А). У підрозділі 3.2 подані оброблені дані діагностики, загальна картина групи, а також описи рівнів розвитку відносин до різних цінностей.

В результаті була отримана типізована картина, що є приводом для роздумів. Ми вважаємо, що результати будуть цікаві педагогічному колективу СШ №76 ім. О. Гончара м. Києва.

3.2 Якісний та кількісний аналіз результатів дослідження

Розглянемо результати, отримані за допомогою першої методики – «Карти спостережень» Д. Стотта.

Карта спостережень включає 198 фрагментів поведінки, які фіксуються, і на основі яких дитина оцінює спостерігача, що заповнює карту. Ці фрагменти об'єднані в 16 синдромів. Повний текст Карти спостережень та реєстраційну форму можна знайти у Додатку В.

Під час заповнення карти спостережень наявність певної особливості поведінки дитини позначається знаком «+», а її відсутність – знаком «-». У кожному симптомокомплексі (СК) бали, присвоєні за спостережувані поведінкові моделі, підсумовуються, тобто кожен СК отримує певну кількість балів. Після цього бали для кожного СК перетворюються у відсотки (сума балів ділиться на максимально можливу суму та множиться на 100%). Відсотки демонструють, наскільки вираженим є той чи інший СК від максимальної можливості. Для кожного СК числові шкали (від 0% до 100%) поділяються на п'ять інтервалів:

- 0-20% – слабе вираження цієї якості;
- 20-40% – помітна тяжкість;
- 40-60% – сильна експресія;
- 60-80% – дуже сильний вираз;
- 80-100% – надмірна виразність якості, що може свідчити про її

перетворення в іншу якість (наприклад, ощадливість може перерости в жадібність).

Використання «Карти спостережень» Стотта дозволило визначити початковий рівень соціальної адаптації дітей, що видно в таблиці 3.1.

Початковий рівень соціальної адаптації дітей

№	Симптомокомплекс	Кількість дітей	% дітей
1	Недовіра до нових людей	6	85
2	Депресія	4	57
3	Уход в себе	4	57
4	Тривога по відношенню до дорослих	7	100
5	Ворожість до дорослих	5	71
6	Тривога щодо дітей	7	100
7	Асоціальність	5	71
8	Ворожість до дітей	6	85
9	Невгамовність	1	14
10	Емоціональна напруга	7	100
11	Невротичні симптоми	5	71
12	Несприятливі екологічні умови	2	28,5
13	Сексуальний розвиток	0	0
14	Розумова відсталість	1	14
15	Хвороби та органічні розлади	2	28,5
16	Фізичні дефекти	1	14

Діти проявляють високий рівень тривожності та ворожості до дорослих. Також спостерігається схожий рівень тривоги і ворожості серед дітей один до одного. Це підтверджується нашими спостереженнями за їхньою поведінкою. Діти не соромляться виявляти агресію один до одного, називаючи і образивши один одного, часто сваряться та вдаються до фізичної сили, що свідчить про труднощі в стосунках з однолітками.

У таблиці 3.2 представлені загальні дані діагностики ставлення до різних цінностей за рівнями: високий, середній та низький у балах

Рівні ставлення дітей до різноманітних цінностей

Рівні	Високий	Середній	Низький
1.Відношення до сім'ї	130		
2.Відношення до Батьківщини	94		
3.Відношення до Землі (природи)			0
4.Відношення до Світу			11
5.Відношення до праці	101		
6.Відношення до культури	103		
7.Відношення до знань			34
8.Відношення до людини як такої			2
9.Відношення до людини як Іншої		73	
10.Відношення до людини як Інакшої			29
11.Відношення до свого тілесного «Я»		85	
12.Відношення до свого душевного «Я»			-12
13.Відношення до духовного «Я»			8

Найвищий рівень розвитку ставлення в діагностованій групі спостерігається до цінностей сім'ї. Для сиріт це має велике значення, оскільки вони цінують сімейні традиції і прагнуть створити щасливу сім'ю в майбутньому.

Група також продемонструвала високий рівень ставлення до праці. Діти працювати, але поважають лише престижну роботу. Вони позитивно оцінюють Батьківщину, проявляючи добре розвинуті почуття громадянськості та патріотизму. Для них Батьківщина не є абстрактною концепцією, а конкретною країною, де вони мають намір жити, чим пишаються. Вони сприймають почуття до Батьківщини як почуття дому.

Підлітки виявляють ситуативно позитивне ставлення до цінностей здоров'я, усвідомлюючи важливість здорового способу життя. Для них здоров'я є природним станом, а не метою, що вимагає зусиль. Залежність від шкідливих звичок сприймається слабкістю, а не як прояв лінощів. Вони в глибині душі вірять, що можуть досягти успіху в житті, не зважаючи на свою фізичну форму.

Діти також виявляють ситуативно позитивне ставлення до «Іншого» — готові допомогти нужденним, але лише за запитом. Вони отримують задоволення від дарування подарунків, але при цьому очікують аналогічного жесту у відповідь.

Рівень розвитку ставлення підлітків до свого психічного «Я» є тривожним. Сироти приймають себе лише в певні моменти свого життя і бажають «вибратися» з власної шкіри, щоб стати красивими, багатими та відомими.

Група демонструє ситуативно-позитивне та ситуативно-негативне ставлення до Землі (природи). Екологічні проблеми сприймаються як важливі, але не є їхньою відповідальністю; діти вважають за краще ігнорувати дрібниці, як-от сміття, яке вони викидають, та не реагують на дії інших.

Отримані результати, безсумнівно, формують загальне уявлення про процес соціалізації і рівень розвитку ставлення до загальноприйнятих цінностей кожної дитини.

3.3 Розробка програми соціалізації дітей-сиріт на базі спеціалізованої школи № 76 з поглибленим вивченням української мови та літератури ім. Олеся Гончара м. Києва

Соціалізація дітей-сиріт у навчальному закладі є складною та багатогранною проблемою, що відображає стан соціально-педагогічної занедбаності цих дітей. Ця ситуація зумовлена деформацією дитячо-батьківських відносин, материнською та батьківською депривацією, а також специфічними умовами розвитку в рамках державної установи.

Одним із ключових завдань є навчити дітей самостійно працювати та взаємодіяти з іншими людьми, що має здійснюватися не лише під час благодійних акцій, а на постійній основі. У дітей-сиріт часто спостерігаються агресія та захисні реакції, а також брак почуття відповідальності і зацікавленості у власному розвитку.

На початкових етапах соціалізації та адаптації дитини-сироти до школи та нового середовища соціальний педагог використовує різноманітні ігри (табл. 3.3.).

Таблиця 3.3.

План занять

Заняття	Спрямованість ігор	Види ігор
1 Заняття	Гра на знайомство, встановлення довірливих відносин	«Павутинка», «Ласкаві кроки»
2 Заняття	Гра на співпрацю, формування культури поведінки	«Скала», «Питання сусідові»
3 Заняття	Гра на колективну довіру, увагу, створення позитивного настрою	«День народження»
4 Заняття	Гра на співпрацю, згуртування колективу	«Проведи сліпого»

План передбачає використання ігрових методик у виховній роботі з дітьми-сиротами та дітьми, які залишилися без батьківського піклування, і має характер ігрової терапії. Проект заснований на діяльнісному підході та використовує дитячу гру для діагностики, корекції та розвитку. Ігрова терапія застосовується для роботи з різними порушеннями поведінки, невротами, страхами, тривожністю та труднощами в спілкуванні, що так чи інакше пов'язано з соціальною адаптацією дітей-сиріт. Усі ігри проводилися протягом чотирьох занять, на кожному з яких дітям пропонувалися різноманітні завдання, такі як загадки, кросворди, геометричні завдання на просторове сприйняття та інші пізнавальні активності.

Список ігор, які використовуються в роботі з дітьми-сиротами, наведено в Додатку 2.

Виходячи з викладеного, під час роботи з дітьми-сиротами важливо виявити їх особливості та відповідно підібрати ігри, що сприяють формуванню соціально корисних якостей та зменшують інтенсивність негативних поведінкових реакцій. Заняття повинні проводитися регулярно за чітким планом, при цьому слід враховувати індивідуальні особливості дітей, оскільки не всі ігри підходять для цієї категорії. Найголовніше — не втратити довіру дітей.

На базі спеціалізованої школи № 76 з поглибленим вивченням української мови та літератури ім. Олесь Гончара м. Києва соціальний педагог було запропоновано розроблений проєкт успішної соціалізації дітей-сиріт, який включає такі напрямки:

- психолого-педагогічна допомога дітям-сиротам;
- соціально-правова допомога дітям-сиротам;
- медичне обслуговування дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування.

Ці напрямки дозволяють всебічно організувати роботу соціального педагога щодо соціалізації та адаптації дітей-сиріт.

Психолого-педагогічна допомога

У процесі соціалізації та адаптації дітей-сиріт використовуються різноманітні психологічні механізми, до яких входять суб'єкти соціалізації, рушійні сили (активність, взаємодія, гра), а також об'єкти соціалізації (випускники, які отримують допомогу) і форми взаємодії — засоби соціалізації. Методи, які застосовує соціальний педагог в СШ №76 ім. О. Гончара, включають:

1. тренінг;
2. тестування;
3. бесіда (обмін думками);
4. профдіагностика;
5. перегляд відеозаписів та терапевтичних фільмів;
6. ділова гра;
7. спостереження;
8. лекція;
9. дискусія (створення певних проблем та шляхи їх вирішення);
10. практикуми (заняття для закріплення вивченого матеріалу).

Протягом останніх років соціальний педагог у своїй діяльності спирається на програму соціального виховання та освіти дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, під назвою «Уроки життя». Мета модуля «Труд» цієї програми полягає в сприянні успішній соціалізації випускників через усвідомлений вибір сфери майбутньої професійної діяльності.

Робота з профорієнтації допоможе вирішити кілька завдань:

- розширити уявлення про світ професій та навчити учнів і майбутніх випускників школи методам пошуку інформації, пов'язаної з вибором професії та профорієнтацією;
- продовжити ознайомлення зі специфікою професійної діяльності в умовах ринкових відносин і конкуренції на ринку праці;
- допомогти випускникам у створенні індивідуального освітньо-професійного маршруту;

- навчити методам пошуку роботи, складання резюме та вироблення стратегії поведінки під час співбесіди;
- мотивувати до отримання освіти і самоосвіти.

Соціальний педагог використовує такі форми профорієнтаційної роботи: тестування, індивідуальні консультації, профорієнтаційні тренінги, ділові ігри, профорієнтаційні консультації та інші.

Соціально-правова допомога

У процесі соціалізації вирішується три групи завдань: адаптація, автоматизація та активізація особистості. Вирішення цих проблем, які є складними і водночас унікальними, значно залежить від багатьох зовнішніх і внутрішніх факторів. Діти-сироти стикаються з труднощами в інтеграції в суспільство, оскільки вони змушені адаптуватися до нових соціальних умов, що радикально змінилися.

Випускники шкіл, які є дітьми-сиротами, часто стикаються з труднощами у професійному самовизначенні, у створенні сім'ї, в налагодженні професійних і дружніх стосунків, а також у вирішенні правових проблем.

Реалізація цього напрямку проекту сприяє вирішенню широкого спектра життєвих та особистісних проблем учнів і випускників, надаючи підтримку в різних життєвих ситуаціях і допомагаючи їм стати більш самостійними.

З метою врахування максимальної кількості можливих труднощів випускників, цей напрямок проекту було поділено на три блоки:

1. Професійна і трудова орієнтація;
2. Соціально-побутова орієнтація;
3. Правова орієнтація.

На основі свого великого досвіду роботи з дітьми-сиротами, соціальний педагог СШ №76 ім. О. Гончара зауважив, що більшість дітей-сиріт є закритими, мають труднощі в міжособистісних стосунках, не можуть адаптуватися до самостійного життя і відчують високий рівень тривоги. Багато дітей-сиріт постійно переживають напругу, страх перед новими ситуаціями та боязнь

залишитися наодинці. Деякі з них відчують дефіцит спілкування, мають обмежене коло інтересів і особливий погляд на світ.

Не всі діти можуть виразити свої почуття, емоції та переживання словами; тут на допомогу приходить арт-терапія. Вона включає малюнкову терапію, бібліотерапію, музикотерапію, танцювальну терапію та лялько-терапію. Метод арт-терапії базується на образотворчій та творчій діяльності.

У порівнянні з дітьми, які живуть з батьками, дітям-сиротам не вистачає тепла, затишку та ласки. У цьому контексті колективна творча діяльність може створити емоційно теплу атмосферу. Спільна робота допомагає дітям-сиротам впоратися зі своїми психологічними проблемами та травмами. Кожна дитина може внести свій вклад у роботу, відчуючи свою значущість і вільно висловлюючи свої мрії та надії.

Завдання соціального педагога полягає в тому, щоб виявити природний потенціал дітей і розвинути їх творчі здібності, створюючи безпечне середовище під час роботи.

Метод арт-терапії може бути використаний для вирішення ряду проблем, таких як:

- депресія, небажання спілкуватися, апатія;
- конфлікти з однолітками;
- психологічні травми;
- низька самооцінка;
- тривожність та страхи;
- різні залежності (ігрова, алкогольна);
- втрати.

Кожна дитина-сирота є унікальною, і у них є свої індивідуальні особливості. Діти, які зазнали певних проблем, можуть висловити свої емоції та переживання через малюнок та творчість. За допомогою арт-терапії діти зосереджуються на власних почуттях і емоціях, зображаючи те, що вони переживають у даний момент.

Цей метод допомагає знайти натхнення, покращує концентрацію та знижує напругу.

Методика арт-терапії надає можливість вирішувати безліч проблем, з якими стикається дитина-сирота. Арт-терапія:

- сприяє вираженню почуттів і емоцій дитини-сироти, адже іноді словами неможливо передати свій душевний стан і переживання;
- допомагає боротися зі стресами;
- дозволяє впоратися зі страхами та фобіями;
- є чудовим способом самопізнання, відкриваючи можливості для розуміння навколишнього світу;
- підвищує самооцінку;
- дає змогу дитині глибше зрозуміти себе та свій внутрішній світ;
- сприяє розкриттю талантів і здібностей.

Таким чином, метод арт-терапії сприяє подоланню комплексів і звільненню від роздратування, гніву, агресії та почуття провини через творчість. Це створює атмосферу психологічної безпеки, знімає напруженість і приносить позитивні емоції. Очевидно, що метод арт-терапії є дуже ефективним у роботі з дітьми-сиротами, слугуючи підтримкою в кризових ситуаціях і допомагаючи дитині інтегруватися в соціальне середовище, підвищуючи її особистісний та інтелектуальний рівень розвитку.

Соціальний педагог вважає, що ефективним методом профілактики девіантної поведінки дітей-сиріт є впровадження анімаційних технологій в освітній процес. Соціальним педагогом СШ №76 ім. О. Гончара була розроблена програма «CONTROLE», спрямована на профілактику девіантної поведінки підлітків за допомогою анімаційних технологій.

Освітній процес у рамках програми враховував модель профілактики девіантної поведінки дітей-сиріт, засновану на анімаційних технологіях. Програма вирішує такі завдання:

- створення умов для соціалізації особистості;
- виявлення інтелектуальних, фізичних і творчих здібностей дітей;

- організація суспільно корисної діяльності неповнолітніх;
- застосування активних форм дозвілля;
- популяризація здорового способу життя серед учнів.

У рішенні виховних завдань керуються наступними принципами:

- Принцип індивідуального та диференційованого підходу передбачає врахування особистісних і вікових особливостей дітей та підлітків, а також рівня їхнього психічного і фізичного розвитку.
- Принцип соціальної безпеки полягає в тому, щоб учні усвідомлювали необхідність дотримання норм і правил поведінки в суспільстві, адже неправильні дії можуть загрожувати життю та здоров'ю оточуючих.
- Принцип самоорганізації, саморегуляції та самовиховання реалізується через усвідомлення дітьми і підлітками соціальних норм поведінки, що дозволяє їм безперешкодно регулювати свою поведінку. Для підтримки самовиховання важливо, щоб дорослі подавали позитивний приклад.

У рамках програми соціальний педагог організував та провів заходи анімаційної спрямованості. Серед групових форм анімаційної роботи використовувалися: лекції, круглі столи, семінари, усні журнали, тренінги (тренінги з комунікації, розвитку здібностей), ігро-терапія (створення нових варіантів поведінки та формування правомірних моделей), арт-терапія (засобами образотворчого та музичного мистецтва), туристичні походи, спортивні змагання, бібліо-терапія, театро-терапія з елементами психодрами тощо. Важливими були також форми творчої самореалізації, такі як театральні тренінги, інтелектуальні ігри, профілактичні заходи, об'єднання підлітків у гуртки тощо.

Особливість профілактики девіантної поведінки дітей-сиріт через анімаційну діяльність полягає в тому, що в позаурочний час діти активно залучені до пізнавального процесу, що сприяє зняттю емоційної напруги та включає ідеально-моральне, розумове, трудове, естетичне та фізичне виховання.

Анімаційна діяльність є більш сприятливою для дітей-сиріт не лише з точки зору комунікації, а й у плані їх емоційного розвитку. У них формується

відчуття «хазяїна», а не «гостя», а також почуття власної гідності і бажання продемонструвати себе та свою школу з найкращого боку.

При вивченні соціально-культурного потенціалу анімаційної діяльності в профілактиці девіантної поведінки дітей-сиріт можна зробити наступні висновки.

Анімація є універсальною синтетичною формою культурно-дозвіллевої діяльності, що передбачає активну участь дітей. Вона займає важливе місце в освітній системі для формування ціннісних орієнтацій, емоційних, етичних та поведінкових якостей дітей, використовуючи різноманітні компоненти соціокультурної діяльності.

Профілактика девіантної поведінки дітей-сиріт за допомогою соціокультурної анімації включає різні форми роботи, такі як лекції, тренінги, перегляди відеофільмів, спартакіади, благодійні акції, конкурси та фестивалі.

Соціальний педагог застосовує різноманітні анімаційні технології для розширення кола спілкування, освоєння правил поведінки, прийнятих у суспільстві, а також для здобуття соціально-побутових знань і навичок.

Для соціалізації дітей-сиріт та формування їхньої соціальної компетентності і адекватної самооцінки, соціальний педагог акцентує увагу на розвитку рис особистості, які сприяють успіху в сучасному житті: комунікативна культура, здатність дотримуватися поведінкових норм та адекватно реагувати на ситуації, уміння усвідомлено і відповідально робити вибір, навички роботи в групі, а також мотивація досягнення успіху (здатність оцінювати свої здібності, об'єктивно ставити цілі відповідно до своїх можливостей, оцінювати причини невдач). Також важливою є здатність до творчості та генерування нових ідей.

Ці напрямки можуть стати основними в освітньому процесі як на заняттях, так і в позакласній діяльності.

Висновки до третього розділу

Матеріал соціологічного дослідження, представленого в цій магістерській роботі, узагальнює та систематизує результати моніторингу думок щодо соціалізації дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування.

Для отримання однорідної інформації від респондентів, що дозволяє порівнювати результати з іншими статистичними даними, найбільш доцільним виявився метод анкетування.

Експериментальне дослідження соціалізації дітей-сиріт у закладах освіти проводилося в 2023 році на базі СШ №76 ім. О. Гончара міста Києва, де брали участь діти 12-14 років, учні 6-8 класів. Вибірка складалася з 7 осіб.

Було виявлено, що діти мають високий рівень тривоги та ворожості щодо дорослих. Приблизно той самий рівень тривоги та ворожості спостерігається у дітей щодо однолітків, що підтверджують спостереження за їхньою поведінкою. Діти не уникають агресивної поведінки, часто сваряться, використовують фізичну силу, що свідчить про труднощі у стосунках з однолітками.

Гіпотеза дослідження, що навчання дітей-сиріт у закладах освіти може розглядатися як засіб соціалізації, була підтверджена.

На базі СШ №76 ім. О. Гончара м. Києва соціальному педагогу був запропонований розроблений проєкт, спрямований на успішну соціалізацію дітей-сиріт, який включає такі напрямки:

- психолого-педагогічна допомога дітям-сиротам;
- соціально-правова допомога дітям-сиротам;
- медична допомога дітям-сиротам і дітям, які залишилися без батьківського піклування.

У роботі щодо соціалізації та адаптації учнів-сиріт застосовуються різні психологічні механізми, до складу яких входять суб'єкти соціалізації, рушійні сили (діяльність, взаємодія, виконання різних ролей: лідера, організатора, виконавця, посередника), об'єкти соціалізації (випускники, які отримують допомогу) та форми взаємодії — засоби соціалізації.

Соціальний педагог в СШ №76 ім. О. Гончара використовував такі методи: тренінг, тестування, бесіди (обмін думками), профдіагностика, перегляд відеозаписів і терапевтичних фільмів, ділова гра, спостереження, лекції, дискусії (заняття, що передбачають створення проблем і пошук шляхів їх розв'язання) та практикуми (практичні заняття для закріплення вивченого матеріалу).

Тільки комплексне використання цих методів сприятиме соціалізації дітей-сиріт у закладах освіти

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Сирітство як соціальне явище притаманне будь-якому суспільству, навіть найгуманнішим, багатим і цивілізованим. Це явище не може стати звичним. Зростання кількості соціально осиротілих дітей, їх влаштування та подальше виховання є актуальною проблемою для сучасного суспільства.

В Україні проблема сирітства має особливу актуальність, і її розвиток обумовлений економічними, культурними та психологічними чинниками. Для подолання цієї соціальної проблеми необхідно поліпшити роботу щодо запобігання сирітству, зокрема, збільшити соціальну підтримку сімей, які опинилися в складних фінансових і побутових умовах. Важливо також підвищити культурний і духовний рівень суспільства, зосереджуючи увагу на сімейних цінностях, а також активно пропагувати сімейні форми влаштування дітей-сиріт. Це сприятиме підтримці та розвитку сімейних форм влаштування сиріт, які є основою їх успішної адаптації та соціалізації. Головним напрямком соціальної політики держави є надання допомоги дітям, які залишилися без батьківської опіки з різних причин. Зміст соціальної роботи з цією категорією дітей визначається пріоритетами державної політики.

Соціальна адаптація дітей-сиріт та дітей, що залишилися без батьківської опіки, є складним процесом засвоєння соціальних ролей у суспільстві. Процес соціалізації у кожної дитини відбувається по-різному і залежить від багатьох факторів. Найкраще, коли цей процес проходить у родині, в атмосфері любові, тепла і взаєморозуміння. Діти, виховані в сім'ї, зазнають меншого тиску у вимогах і контролі, мають можливість брати участь у різноманітних дорослих заняттях (ремонт телевізора з батьком, приготування обіду з мамою), вчаться виконувати не лише окремі дії, але й освоюють складні програми планування, організації та контролю власної діяльності. У родині засвоєння складних елементів діяльності та розвиток внутрішнього планування відбувається не в умовах спеціального навчання, а через природне включення в захоплюючі для дитини види діяльності. Те, що дитина отримує в родині без спеціальних зусиль

батьків, вихованець дитячого будинку може досягти лише через значну цілеспрямовану роботу педагогічного колективу.

Діти-сироти та діти, які залишилися без батьківської опіки, є особливою категорією дітей, і їх соціалізація залежить від багатьох факторів. Цю групу дітей часто характеризує негативний досвід, проблеми з міжособистісним спілкуванням, інфантилізм, уповільнене самовизначення, неприйняття себе як особистості, а також складнощі в прийнятті рішень.

Діти-сироти гостро відчують брак батьківської любові і потребують спілкування та підтримки з боку дорослих. Багато в чому це залежить від колективу установи, психологічного клімату, традицій і рівня професіоналізму педагогічного персоналу. Своєчасна та всебічна діагностика психологічних особливостей вихованців, їх потреб, можливостей та інтересів, а також аналіз позитивних і негативних впливів оточення дозволяють правильно спланувати роботу з реабілітації та адаптації дитини на початкових етапах. Важливо враховувати всі індивідуальні особливості, що можливо лише за умови хорошої комплектації штату співробітників і використання сучасних методів і технологій.

Технологія соціальної роботи є послідовністю дій, у результаті яких досягається поставлена соціальна мета і відбувається зміна об'єкта впливу. Ця діяльність не є одноразовим актом, а є комплексним процесом, що характеризується зміною змісту, форм і методів, які циклічно повторюються при вирішенні нових завдань у соціальній роботі.

Головною метою роботи соціального педагога є створення соціальних умов для життєдіяльності та різнобічного розвитку дітей, захист їхніх конституційних прав, проведення ранньої профілактики злочинності та правопорушень, а найголовніше — забезпечення умов для соціалізації дітей-сиріт. Соціально-педагогічне спрямування орієнтоване на вивчення психологічних особливостей особистості, мотивів поведінки, формування особистості як члена колективу, аналіз міжособистісних відносин, а також на виявлення інтересів і потреб особистості у різних видах діяльності, залучення установ, організацій і фахівців до роботи з дітьми.

У рамках написання цієї магістерської роботи було проведено експериментальне дослідження соціалізації дітей-сиріт у навчальному закладі на базі СШ №76 ім. О. Гончара міста Києва у 2023 році. У ньому брали участь діти 12-14 років, учні 6-8 класів, вибірка складалася з 7 осіб.

Матеріал дослідження, представлений у цій магістерській роботі, є узагальненням та систематизацією результатів моніторингу проблеми соціалізації дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківської опіки.

Для отримання однорідної інформації від респондентів, що дозволяє порівнювати результати з іншими статистичними даними, найбільш доцільним виявився метод опитувальника.

У ході дослідження було виявлено, що діти мають високий рівень тривоги та ворожості щодо дорослих, а також приблизно однаковий рівень тривоги і ворожості один до одного.

Аналізуючи проведене дослідження та експериментальну роботу соціального педагога щодо успішної соціалізації дітей-сиріт на базі СШ №76 ім. О. Гончара можна констатувати, що соціальний педагог у своїй діяльності повинен використовувати комплекс методів.

На базі цієї школи соціальному педагогу було запропоновано розроблену програму, спрямовану на успішну соціалізацію дітей-сиріт, що визначає такі напрямки: психолого-педагогічна допомога дітям-сиротам; соціально-правова допомога дітям-сиротам; медичне обслуговування дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківської опіки.

Серед інноваційних методів роботи з дітьми-сиротами виділяються: використання анімаційних заходів для запобігання девіантній поведінці, ігрова терапія та арт-терапія для успішної соціалізації сиріт.

Комплексне застосування цих методів сприяє соціалізації дітей-сиріт у навчальних закладах

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухів О. І. Статус дітей-сиріт в Україні в умовах війни. Науковоінформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького. Серія Право. Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 76-84. URL : <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/Андрухів.pdf> (дата звернення: 18.09.2023).
2. Бельо Л. Ю., Тарантаєва О. О. Особливості влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах війни в Україні. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) : у 2 т. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 678– 681.
3. Благодійна недержавна організація «SOS дитяче містечко». URL: <https://sos-ukraine.org/> (дата звернення: 18.09.2023).
4. Благодійна організація «Надія і житло для дітей» (Hope and Homes for Children). URL : <http://www.hopeandhomes.org.ua/> (дата звернення: 18.05.2023).
5. Благодійна організація Партнерство «Кожній дитині». URL : <http://www.p4ec.org.ua/ua/about> (дата звернення: 20.08.2023).
6. Благодійний фонд «Відродження України». URL : https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/26288044/ (дата звернення: 20.08.2023).
7. Благодійний фонд «Зміни одне життя – Україна». URL : <https://changeonelife.ua/about> (дата звернення: 18.04.2023).
8. Благодійний фонд Діани Подолянчук. URL : <https://podolianchuk.com> (дата звернення: 27.10.2023).

9. Бурлака О. Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і можливості його використання в Україні. Трудове право. Право соціального забезпечення. 2020. № 1. С. 59–64.
10. В Україні зростає кількість усиновлень : Які регіони – у лідерах? URL : <https://uworld.news/news/v-ukraini-zrostaie-kilkist-usynovlen-1005844.html> (дата звернення: 27.09.2023).
11. В Україні створили Державну службу у справах дітей. URL : <https://uworld.news/news/v-ukraini-stvoryly-derzhavnu-sluzhbu-1005519.html> (дата звернення: 27.09.2023).
12. Всеукраїнська громадська організація «Ліга соціальних працівників України». URL: <https://www.lswu.org/about-1-2> (дата звернення: 18.04.2023).
13. Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні : соціально-правове дослідження. Київ : Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.
14. Грабовська Г. М., Лисюк А. М. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під час військових дій. Аналітичнопорівняльне правознавство : електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2023. № 2. С. 80–84.
15. Грабовська О.. Особливості судочинства в справах про усиновлення (удочеріння) іноземними громадянами дітей, які проживають на території України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 15 с.
16. Деінституалізація / Міністерство соціальної політики України. URL : <https://www.msp.gov.ua/timeline/Deinstitutualizaciya.html> (дата звернення: 22.10.2023).
17. Деякі питання здійснення наставництва над дитиною : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 р. №465. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.11.2023).

18. Деякі питання повернення дітей, які тимчасово переміщені (евакуйовані) за межі України з метою отримання тимчасового захисту під час воєнного стану в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.07.2022 № 794. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-2022-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 20.11.2023).
19. Деякі питання повернення дітей, які тимчасово переміщені (евакуйовані) за межі України з метою отримання тимчасового захисту під час воєнного стану в Україні : Постанова Кабінет Міністрів України від 7 липня 2022 р. № 794. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.07.2023).
20. Діти та війна : Карітас України. URL : <https://caritas.ua/cyf/dity-tavijna/> (дата звернення: 12.09.2023).
21. Діти, які залишилися без батьків під час воєнного стану, зможуть бути тимчасово влаштовані до сімейних форм виховання : Мінсоцполітики. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/minsocpolitiki-diti-yaki-zalishilisya-bezbatkiv-pid-chasvoyennogo-stanu-zmozhut-buti-timchasovo-vlashtovani-do-simejnihform-vihovannya> (дата звернення 25.08.2023).
22. Дрозд І. В., Дуля А. В. Простір добра і підтримки. Програма соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (09 червня 2022 року, м. Суми). Суми : СумДПУ імені А. С.Макаренка, 2022. С. 138-140.
23. Емішянц О. Б. Особливості соціально-психологічної адаптації особистості. Науковий вісник Херсонського державного університету Серія «Психологічні науки». 2019. №1(4). С. 109-116.

24. Євко В. Ю. Дитячий будинок сімейного типу в системі форм улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування : монографія. Харків : Ксилон, 2010. 156 с.
25. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод з поправками, внесеними Протоколами № 11 та 14 з моменту його набуття чинності 1 червня 2010 року. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-andits-protocols> (дата звернення: 20.06.2023).
26. Житомирщина першою в Україні розпочинає реформування інтернатів. URL : <https://m.day.kyiv.ua/news/271221-zhytomyrshchyna-pershoyu-vukrayini-rozpochynaє-reformuvannya-internativ> (дата звернення: 12.09.2023).
27. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства. Державна служба статистики України : статистичний збірник / відп. за випуск І. В. Калачова. Київ, 2012. 79 с.
28. Захист прав дітей в Україні : «Родина для кожної дитини» : ЮНІСЕФ. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/family-for-every-child/> (дата звернення: 27.07.2023).
29. Захист та допомога мігрантам : Міжнародна організація з міграції в Україні. URL : <https://ukraine.iom.int/uk/zakhyst> (дата звернення: 20.06.2023).
30. Кількість усиновлених дітей і дітей, позбавлених батьківського піклування : Статистичний щорічник України / за ред. І. Є. Вернера. 2020. URL : https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Yearbook_2020.pdf (дата звернення: 27.07.2023).
31. Ковальчук О. В, Червенко О. О. Соціальна робота з дітьми, котрі залишились без батьківського піклування : технологічний аспект. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук.

- пр. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. Випуск 23. С. 164-170.
32. Конвенція Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Конвенцію ратифіковано з заявами Законом № 4988VI від 20.06.2012. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення: 20.08.2023).
 33. Конвенція про права дитини : Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91 (Редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року). URL : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 20.08.2023).
 34. Концепція реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей : схвалено Кабінетом Міністрів України № 1057 від 26.08.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 25.05.2023).
 35. Корнещук В. В., Колодійчук Ю. В., Боделан М. В. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників : монографія / гол. ред. В. В. Корнещук. Одеса : ФОП Бондаренко М.О., 2018. 296 с.
 36. Лісовець О. В. Теоретичний аналіз змісту соціально-проевального захисту у діяльності соціального працівника. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. пр. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. Випуск 23. С. 170-176.
 37. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. 2-ге вид., доп. і випр. Київ : МАУП, 2003. 168 с.
 38. Лютий В. П. Критерії оцінювання якості соціального супроводу сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

- Серія 5 : Педагогічні науки : реалії та перспективи : зб. наук. пр. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. Вип. 75 (Т. 1). С. 115-121.
39. Майже 1,2 тис. дітей було усиновлено в Україні від початку повномасштабного вторгнення. URL : <https://opendatabot.ua/analytics/adoptionorphans-in-war> (дата звернення: 25.05.2023).
40. Мигович І. І. Теоретичні засади соціальної роботи : навч. посіб. / І. І. Мигович, В. Ф. Жмур. Ужгород : Говерла, 2007. 410 с.
41. Миколюк С. Сирітство в Україні в умовах війни : соціальна робота та соціальна допомога. Ввічливість. Humanitas. 2022. № 3. С. 61–68.
42. Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна». URL : https://la-strada.org.ua/pro-organizacziyu_ukraine (дата звернення: 20.08.2023).
43. Напрямки діяльності: Благодійна платформа Діти Хелп – Dity Help. URL : <https://dity.help/#> (дата звернення: 20.08.2023).
44. Національна стратегія реформування систем. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnihzakladah-osviti/nacionalna-strategiya-reformuvannya-sistemi-internativ> (дата звернення: 20.09.2023).
45. Овод Ю. Інноваційні технології у соціальній роботі. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні науки. 2016. № 3. С. 175-184.
46. Онлайн-курс «Психологічна підтримка дітей в умовах війни», розроблений громадською організацією «Освіторія» за підтримки Міністерства освіти і науки України та Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ). URL : <https://osvitoria.media/news/bezkoshtovnyj-kurs-z-psychologichno-emotsijnoyipidtrymky-dlya-vchyteliv-ta-shkilnyh-psychologiv/> (дата звернення: 18.04.2023).
47. Організація «Право на здоров'я» (HealthRight International). URL : <https://www.healthright.org.ua/> (дата звернення: 18.09.2023).

48. Оскільки війна в Україні триває, наші команди реагують на гуманітарну кризу : Медики без кордонів. URL : <https://www.msf.org/ukraine>(дата звернення: 22.11.2023).
49. Павелків А Р. Вікова специфіка переживання дітьми тимчасово переміщених осіб психотравмуючих подій. Психологія : реальність і перспективи : зб. наук. пр. 2022. № 19. С. 105-110.
50. Петрочко Ж. Інновації соціальної роботи щодо забезпечення права дитини на сім'ю : супровід сімей із чат-боту «Дитина не сама». Ввічливість. Humanitas. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2023. № 3. С. 74-81. URL : <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.10> (дата звернення: 22.06.2023).
51. Петрочко Ж. Організація і здійснення регіональними центрами соціальних служб навчальної діяльності. Ввічливість. Humanitas. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки. 2022. № 3. С. 69-77.
URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.3.10> (дата звернення: 29.06.2023).
52. Пеша І. В. Соціальний супровід як форма комплексної соціальної допомоги. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2013. № 11(2). С. 193-199.
53. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.07.2023).
54. Погоріла О. О. Сучасні технології соціальної роботи у воєнний час : кваліф. роб. маг. ; Національний авіаційний університет. Київ, 2022. 95 с.
URL : https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/57300/1/%d0%a4%d0%9b%d0%a1%d0%9a_2022_231_%d0%9f%d0%be%d0%b3%d0%be%d1%80%d1%96%d0%bb%d0%b0.pdf (дата звернення: 10.08.2023).

55. Порядок повернення до України позбавлених батьківського піклування дітей, які є громадянами України : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.04.2003 № 569. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5692003-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.09.2023).
56. Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : Постанова Кабінет Міністрів України від 08 жовтня 2008 р. № 905. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.09.2023).
57. Правила перетинання державного кордону громадянами України : Постанова Кабінет Міністрів України від 27 січня 1995 р. № 57. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.09.2023).
58. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січня 2005 р. N 2342-IV (зміни внесені згідно із Законом №1504-VIII від 08.09.2016). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата звернення: 26.08.2023).
59. Про захист персональних даних : Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 34. Ст. 481. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 20.08.2023).
60. Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації : Постанова Кабінет Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.09.2023).

61. Про охорону дитинства : Закон України № 2402-14. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 20.05.2023).
62. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України : Закон України № 3857-12. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 18. Ст. 101. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
63. Про соціальні послуги : Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 18. Ст. 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 20.07.2023).
64. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 42. Ст. 213. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата звернення: 12.06.2023).
65. Програми соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яка називається «Стійкість та розвиток», на базі благодійної організації «Карітас-Тернопіль» URL: <https://caritas.ternopil.ua/pershyu-bezpechnyyu-prostir-vidkryly-u-ternopilskiyklasychniy-himnazii/> (дата звернення: 18.04.2023).
66. Психоемоційне розвантаження та організація якісного дозвілля : Фонд «Голоси дітей». URL : <https://voices.org.ua/programs/orhanizatsiia-taboriviakisnoho-dozvillia-ta-vidpochynku-dlia-ditey-ta-simey/> (дата звернення: 14.07. 2023).
67. Семигіна Т. В. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб / Т. В. Семигіна, Н. Є. Гусак, С. О. Трухан. Український соціум. 2015. № 2. С. 65-72.
68. Сімейний кодекс України : від 10 січня 2002 року №2947-III : за станом на 3 липня 2020 року. URL :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294714#Text> (дата звернення: 20.08.2023).

69. Соціальна стійкість територіальних громад в умовах воєнного стану : спроможність до відновлення та розбудови : аналітичний звіт ; Центр соціальних досліджень Сумського державного університету. Суми : Виготовлювач : ФОП Кірічок Д.О., 2022.
70. Тищенко О. В. Досвід соціального забезпечення населення в провідних країнах Європейського Союзу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. 2015. Вип. 2(2). С. 76-81.
71. Україна розробила механізм повернення українських дітей. URL : <https://uworld.news/news/ukraine-rozrobila-mekhanizm-povernennia-ukrainskykh-1005135.html> (дата звернення: 12.10.2023).
72. Чат-бот «Дитина не сама». URL : https://t.me/dytyna_ne_sama_bot (дата звернення: 18.04.2023).
73. Шостак Т. В. Пономаренко Л. І. Аналіз сучасного стану соціальноправового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Суми : ФОП Цьома С. П., 2017. С. 100-102.
74. Щодо стану подолання та профілактики соціального сирітства в Україні : аналітична записка. URL : <http://old2.niss.gov.ua/articles/1556/> (дата звернення: 10.10.2023).
75. Яніцька І.А. Встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, в умовах воєнного стану. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : матеріали Міжнар.наук.-

практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 797–801.

76. Millions of Children are in Danger : Save the Children Ukraine. URL: <https://www.savethechildren.net/what-we-do/emergencies/ukraine> (дата звернення: 20.08.2023).

ДОДАТКИ

Додаток А

Перед тобою кілька різних висловлювань. Будь ласка, прочитай їх і подумай - згоден ти з цими висловлюваннями чи ні.

Якщо згоден, то постав позитивну оцінку (+1, +2, +3 або +4) в спеціальному бланку поруч з номером цього висловлювання.

Якщо ти не згоден з яким-небудь висловлюванням, то постав у бланку негативну оцінку (-1, -2, -3, або -4).

«+4» - без сумніву, так (дуже сильне згоду);

«+3» - так, звичайно (сильна згода);

«+2» - в загальному, так (середнє згоду);

«+1» - скоріше так, ніж ні (слабке згоду);

«0» - ні так, ні ні;

«-1» - скоріше ні, ніж так (слабке незгоду);

«-2» - в загальному, немає (середнє незгоду);

«-3» - ні, звичайно (сильна згода);

«-4» - немає, абсолютно невірнo (дуже сильне незгоду).

Постарайся бути чесним. Тут не може бути «правильних» і «неправильних» оцінок. Важливо лише, щоб вони висловлювали тільки твоя особиста думка. Спасибі тобі задалегідь!

1. Мені подобається, коли вся наша сім'я йде в гості, відзначає чергове свято або просто збирається за загальним столом.

2. Ті, хто критикує те, що відбувається в країні, не можуть вважатися справжніми патріотами.

3. Бродячих собак треба знищувати, бо вони можуть бути небезпечні.

4. Будь-які сварки можна залагодити, не вдаючись до бійок.

5. Я здатний з радістю виконувати різну роботу.

6. Те, що дорослі називають культурними цінностями минулого, насправді часто виявляється старим мотлохом.

7. Навіть якщо мені щось незрозуміло на уроці, я не стану ставити уточнюючі питання вчителю - адже це не так вже й важливо.
8. Людина, яка скоїла злочин, в майбутньому ніколи не зможе стати хорошим.
9. Нерозумно ризикувати заради іншої людини.
10. Навіть самі дивні люди з самими незвичайними захопленнями повинні мати право захищати себе і свої погляди.
11. Спортивні заняття - необхідність для здоров'я кожної людини.
12. Більшість моїх однолітків вважає за краще спілкуватися з красивими людьми.
13. Свої проблеми я прагну вирішувати самостійно, власними силами.
14. Коли я стану дорослим, то зможу прожити щасливо і не створюючи власної сім'ї.
15. Мені пощастило, що я живу саме в Україні.
16. За новорічною ялинкою краще сходити в ліс, бо там можна вибрати найпухнастішу.
17. Люди, які виступають проти війни, напевно, просто боягузи.
18. Фізичною працею займаються одні невдахи.
19. Зовнішній вигляд - показник поваги не тільки до себе, але і до оточуючих.
20. Я люблю дізнаватися значення незнайомих мені слів.
21. Наша країна стане краще, якщо ми позбудемося всіх психічно хворих людей.
22. Мені шкода безпорадних людей і хочеться їм допомогти.
23. Є такі народи, які не заслужили, щоб до них добре ставилися.
24. Я думаю, що куріння і алкоголь допомагають людям розслабитися, зняти напругу після важкої роботи.
25. Я часто незадоволений тим, як я живу.
26. Я не боюся зробити помилку, коли вибираю щось у своєму житті.

27. Добре, коли у людини немає сім'ї і дітей - так він відчуває себе більш вільним.
28. Коли виросту, я буду намагатися захищати свою Батьківщину від ворогів.
29. Тримати тварин у пересувних звіринцях - нелюдяно.
30. Фільми-бойовики зі стріляниною і кров'ю допомагають дітям стати сміливими і мужніми.
31. Робота двірника не менш важлива, ніж будь-яка інша робота.
32. Нецензурні вислови в спілкуванні - ознака безкультур'я.
33. Навчання - заняття для зарозумілих «ботаніків».
34. Якщо заради справедливості треба вбити людину - це нормально.
35. Мені подобається дарувати подарунки своїм друзям, родичам, знайомим.
36. Більшість злочинів в нашому місті здійснюють люди, які приїхали до нас з інших місць.
37. Я вважаю, що від однієї дози наркотиків не можна стати наркоманом.
38. Я дуже сильно переживаю будь-які свої невдачі, навіть найменші.
39. Я готовий сперечатися з учителем, якщо вважаю, що він не правий.
40. Я пишаюся своїм прізвищем.
41. День Захисника Вітчизни (14 вересня) - свято не для всіх, а тільки для ветеранів та людей похилого віку.
42. Торгівля тваринами, занесеними до Червоної книги, - непоганий спосіб заробити гроші.
43. До військовополонених можна ставитися жорстоко, адже вони наші вороги.
44. Я хотів би підробляти у вільний час, якщо це не буде заважати навчанню.
45. Якщо дитина різко перебиває розмову дорослих, в цьому немає нічого страшного - дитина теж має право висловитися.

46. Людина не може всього знати, тому я не турбуюся з приводу того, що не знаю багатьох важливих речей.
47. Краще відпустити на свободу 10 злочинців, ніж стратити одну невинну людину.
48. Люди, які просять милостиню, швидше за все, ліниві і брехливі.
49. Суддівство щодо «наших» на міжнародних змаганнях часто несправедливо, тому що українців ніхто не любить.
50. Всі відомі, прославлені люди намагаються підтримувати хорошу фізичну форму.
51. Мені важко знайомитися з новими людьми я часто при цьому соромлюсь і ніяковію.
52. Я хочу знати, навіщо і заради чого я живу.
53. Розглядати старі сімейні фотографії - заняття для диваків.
54. Мені не подобається, коли грає наш гімн - це нудно і доводиться весь час вставати.
55. Прибирати чуже сміття на туристичних стоянках - безглузде заняття.
56. Поступитися в суперечці - значить, показати свою слабкість.
57. Хороше навчання - це теж важлива і серйозна праця.
58. На стінах під'їзду можна малювати і писати все, що заманеться.
59. Мені подобається копирсатися в енциклопедіях, журналах, словниках: там можна знайти багато цікавого.
60. Я погано себе почуваю, коли оточуючі мене люди чимось засмучені.
61. Я допоможу іншій людині, навіть якщо дуже зайнятий.
62. Несправедливо ставити людей з темним кольором шкіри керівниками над білими людьми.
63. Я більше люблю рухливі ігри, заняття спортом або риболовлю, ніж сидіння біля комп'ютера або телевізора.
64. Я ніяково себе почуваю в незнайомій компанії.
65. Мої вчинки частіше залежать не від мене самого, а від інших людей.
66. Людині не обов'язково щось знати про своїх предків або родичів.

67. Буває, що я відчуваю сильне хвилювання, почуття гордості, коли чую пісні про свою Батьківщину.

68. Немає нічого страшного, якщо після миття рук ти не зачинив за собою кран в шкільній їдальні, адже в нашій країні найбільші запаси води в світі.

69. Сильну військову державу, в тому числі і Україну, інші країни повинні поважати і боятися.

70. Суботник з очищення території будинку чи школи - даремне заняття.

71. Якщо доросла людина лається матом, в цьому немає нічого поганого - адже він вже дорослий.

72. Я думаю, що і без отримання хороших знань зможу в майбутньому влаштуватися на непогану роботу.

73. Тортур і знущань не заслуговують навіть найзапекліші злочинці, адже вони теж люди.

74. Я готовий допомогти літній людині тільки за винагороду.

75. Треба заборонити в'їзд в нашу країну біженцям з Азії та Африки, так як їх приплив збільшує рівень злочинності.

76. Я думаю, що здоров'я сьогодні не саме головне для людини.

77. Я не сумую коли залишаюся на самоті.

78. Я найчастіше погоджуюсь з думкою більшості.

79. Мене засмучує те, що я не роблю для своїх батьків всього, що міг би.

80. Я хотів би з'їздити в інші країни, але жити я хочу в своїй країні.

81. Я вважаю, що потрібно обов'язково підгодовувати бездомних тварин і зимуючих птахів.

82. Мені здається, що у нашої країни занадто багато зброї і це погано - його кількість можна було б зменшити.

83. Якщо потрібно, то я можу робити навіть ту роботу, яка мені не подобається.

84. Я можу образити людину, якщо він мені чимось не подобається.

85. Телевізор необхідний для розваги і відпочинку, а не для того, щоб дізнаватися з нього щось нове - на це є школа.

86. Всіх бомжів і жебраків необхідно виловлювати і силою примушувати до роботи.

87. Людина ніколи і нічого не буде робити, якщо йому це не вигідно.

88. Люди іншої раси або національності можуть бути нормальними людьми, але в друзі я вважав за краще б їх не брати.

89. Смак продуктів харчування важливіший, ніж їх корисність.

90. Мені здається, що в мені більше поганого, ніж хорошого.

91. Коли я роблю погано, мене мучить совість.

Обробка результатів

Відповіді школярів розподіляються по 13 шкалами: їм відповідають 13 рядків в бланку для відповідей. Результати отримуємо шляхом додавання балів за кожною шкалою.

1. Характер відносин школяра до сім'ї показують його оцінки висловлювань № 1, 14, 27, 40, 53, 66, 79. При цьому у відповідях на питання № 1, 40, 79 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 14, 27, 53, 66 знак міняється на протилежний.

2. Характер відносин школяра до Батьківщини показують його оцінки висловлювань № 2, 15, 28, 41, 54, 67, 80. При цьому у відповідях на питання № 15, 28, 67, 80 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 2, 41, 54 знак міняється на протилежний.

3. Характер відносин школяра до Землі показують його оцінки висловлювань № 3, 16, 29, 42, 55, 68, 81. При цьому у відповідях на питання № 29, 81 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 3, 16, 42, 55, 68 знак міняється на протилежний.

4. Характер відносин школяра до світу показують його оцінки висловлювань № 4, 17, 30, 43, 56, 69, 82. При цьому у відповідях на питання № 4, 82 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 17, 30, 43, 56, 69 знак міняється на протилежний.

5. Характер відносин школяра до праці показують його оцінки висловлювань № 5, 18, 31, 44, 57, 70, 83. При цьому у відповідях на питання № 5, 31, 44, 57, 83 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 18, 70 знак міняється на протилежний.

6. Характер відносин школяра до культури показують його оцінки висловлювань № 6, 19, 32, 45, 58, 71, 84. При цьому у відповідях на питання № 19, 32 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 6, 45, 58, 71, 84 знак міняється на протилежний.

7. Характер відносин школяра до знань показують його оцінки висловлювань № 7, 20, 33, 46, 59, 72, 85. При цьому у відповідях на питання № 20, 59 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 7, 33, 46, 72, 85 знак міняється на протилежний.

8. Характер відносин школяра до людини як такої показують його оцінки висловлювань № 8, 21, 34, 47, 60, 73, 86. При цьому у відповідях на питання № 47, 60, 73 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 8, 21, 34, 86 знак міняється на протилежний.

9. Характер відносин школяра до людини як Іншої показують його оцінки висловлювань № 9, 22, 35, 48, 61, 74, 87. При цьому у відповідях на питання № 22, 35, 61 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 9, 48, 74, 87 знак міняється на протилежний.

10. Характер відносин школяра до людини як Інакшої, як до представника іншої національності, іншої віри, іншої культури показують його оцінки висловлювань № 10, 23, 36, 49, 62, 75, 88. При цьому у відповіді на питання №10 символ не змінюється. У відповідях ж на питання № 23, 36, 49, 62, 75, 88 знак міняється на протилежний.

11. Характер відносин школяра до свого тілесного Я показують його оцінки висловлювань № 11, 24, 37, 50, 63, 76, 89. При цьому у відповідях на питання № 11, 50, 63 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 24, 37, 76, 89 знак міняється на протилежний.

12. Характер відносин школяра до свого внутрішнього світу, свого душевного Я показують його оцінки висловлювань № 12, 25, 38, 51, 64, 77, 90. При цьому у відповіді на питання № 77 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 12, 25, 38, 51, 64, 90 знак міняється на протилежний.

13. Характер відносин школяра до свого духовного Я показують його оцінки висловлювань № 13, 26, 39, 52, 65, 78, 91. При цьому у відповідях на питання № 13, 26, 39, 52, 91 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 65, 78 знак міняється на протилежний.

1. *Гра «Павутинка»*. Мета: підтримка групової єдності. Хід гри: лічилкою обирають ведучого. Він виходить з кімнати. Інші діти беруться за руки і утворюють коло. Не розтуляючи рук, вони починають заплутуватися – хто як вміє. Коли утворилася павутинка, ведучий заходить в кімнату і розплутує її, не рознімаючи рук дітей.

2. *Гра «Скала»*. Мета: на згуртування і взаємовиручку. Хід гри: Команда в повному складі вибудовується на колоді в ряд. Попереду і позаду – «бездонна прірва». Кожен член команди по черзі переміщається з одного кінця колоди в інший таким чином, щоб той, хто на початку вправи стояв останнім, в результаті виявився першим.

3. *Гра «Питання сусідові»*. Мета: розвиток уваги і зосередженості. Хід гри: Всі сідають в коло, ведучий – в центрі. Він підходить до будь-якому гравцеві і задає питання, наприклад, «Як тебе звать?», «Хто твій найкращий друг?» і т.д. Але відповідати повинен не той, кого запитують, а його сусід зліва. Якщо відповів той, кого ведучий запитував, він повинен віддати фант. Після гри фанти розігрують.

4. *Гра «Ласкаві кроки»*. Мета: формування гуманістичних переконань. З групи дітей вибираються 2 людини. Діти стають один навпроти одного на відстані 10-12 кроків. Умови гри: крок можна зробити, тільки сказавши ласкаве слово.

5. *Гра «Проведи сліпого»*. Мета: згуртування колективу. Кожна група вибирає одну людину, якій зав'язують очі. Вона буде зображувати сліпого. За допомогою словесних команд група проводить гравця від одного кінця кімнати до іншого так, щоб він не спотикався і не торкався руками предметів. Команди повинні бути точними і продуманими.

6. *Гра «День народження»*. Мета: згуртування колективу, надання можливості висловити образи, зняти розчарування. Хід гри: Вибирається іменинник. Всі діти дарують йому подарунки жестами, мімікою. Імениннику пропонується згадати, чи ображав він когось, і виправити це. Дітям пропонується пофантазувати і придумати майбутнє імениннику.